



T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:2006-2026**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAŞBUĞ ALPARSLAN GÜNAL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ADİL AKINCI

BİLECİK, 2026
10799601

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:2006-2026**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAŞBUĞ ALPARSLAN GÜNAL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ADİL AKINCI

BİLECİK, 2026

10799601

BEYAN

Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: 2006-2026 İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, [Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine](#) uygun olarak tez/dönem projemi hazırladığımı, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

BAŞBUĞ ALPARSLAN GÜNAL

.../.../2026

İmza:

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, **Maliye Anabilim Dalı**'nda Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Tez çalışmamın konusunun belirlenmesinden yazım aşamasına kadar geçen süreçte, bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, değerli zamanını ayırarak her türlü yardımı esirgemeyen danışman hocam **Prof. Dr. Adil AKINCI**'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

BAŞBUĞ ALPARSLAN GÜNAL

2026

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2006: Q1–2026Q1 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ekonometrik analiz yöntemleriyle incelemektir. Analizde kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden elde edilmiştir. Savunma harcamaları “sav” değişkeninin ve gayri safi yurtiçi hasılaya milli hâsıla “gsyih” değişkeninin bir önceki cari döneme göre artış oranı dikkate alınmıştır. Savunma harcamaları değişkeni, Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü’nün mal ve hizmet alım giderlerinden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri ile incelenmiştir. Birim kök testi sonuçlarına göre savunma harcamaları değişkeninin düzeyde durağan, gayri safi yurtiçi hasıla değişkeninin ise birinci farkı alındığında durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin farklı düzeyde durağan olması, bağımlı değişkenin I(1) ve bağımsız değişkenin I(0) olması nedeniyle analizde ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. En uygun gecikme uzunluğunun belirlendiği ARDL(4,2) modeli ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınır testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ARDL sınır testi sonucunda hesaplanan F-istatistiğinin kritik alt sınır değerinin altında kalması nedeniyle, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, ARDL, Türkiye

ABSTRACT

This study examines the effect of defense expenditures on economic growth in Türkiye for the period 2006:Q1–2026:Q1. The main purpose of the study is to analyze the effects of defense expenditures on economic growth using econometric methods. The data used in the analysis were obtained from the Electronic Data Delivery System of the Central Bank of the Republic of Türkiye. The defense expenditure variable, denoted as “sav”, and the gross domestic product variable, denoted as “gsyih”, were considered in terms of their growth rates compared to the previous current period. The defense expenditure variable consists of the goods and services procurement expenditures of the Ministry of National Defense, the Gendarmerie General Command, and the General Directorate of Security. In the study, the stationarity levels of the variables were first examined using the Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unit root tests. According to the unit root test results, the defense expenditure variable was found to be stationary at level, while the gross domestic product variable became stationary after taking its first difference. Since the variables were stationary at different levels, with the dependent variable being $I(1)$ and the independent variable being $I(0)$, the ARDL bounds testing approach was employed in the analysis. Using the ARDL(4,2) model, in which the optimal lag length was determined, the long-run relationship between the variables was examined through the bounds test. According to the findings, since the F-statistic calculated from the ARDL bounds test remained below the lower critical bound, it was concluded that there is no long-run cointegration relationship between defense expenditures and economic growth.

Keywords: Defense Expenditures, Economic Growth, ARDL, Turkey

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE SAVUNMA HARCAMALARI	3
2.1. Savunma Kavramı.....	3
2.2. Savunma Harcamaları Kavramı	5
2.2.1. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması	7
2.2.2. Savunma Harcamalarının Nedeni.....	9
2.2.3. Savunma Harcamalarının Hacmi	10
2.2.4. Savunma Harcamalarının Özellikleri.....	11
2.2.5. Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler	11
2.2.6. Ekonominin Savunma Harcamalarına Etkisi	12
2.2.7. Siyasal Rejimin Savunma Harcamalarına Etkisi	13
2.2.8. Konumun Savunma Harcamalarına Etkisi.....	13
2.2.9. Komşu ve Dünya Ülkelerinin Savunma Harcamalarına Etkisi.....	14
2.2.10. Terör Unsurunun Savunma Harcamalarına Etkisi	15
2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Tarihsel Değişimi	15
2.3.1. Rakamlarla Kronolojik Durum	20
2.4. Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	21
2.4.1. Türkiye'nin Jeopolitik Konumu	22
2.4.2. Türkiye'nin Algıladığı Tehditler ve Terör Sorunu	24
2.4.3. Ekonomik ve Siyasi İstikrarsızlık.....	26
2.4.4. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Kaynakları.....	27
2.4.4.1. Bütçe Kaynakları.....	27
2.4.4.2. Milli Savunma Bakanlığı ödenekleri	28
2.4.4.3. Jandarma Genel Komutanlığı ödenekleri	28

2.4.4.4. Özel Kanunlara Dayalı Ve Devirli Ödenekler	29
2.4.4.5. Reorganizasyon Ve Modernizasyon Ödenekleri.....	29
2.4.4.6. Harita Alım ve Yapım İşlerinden Elde Edilen Gelirler	30
2.4.4.7. Savunma Sanayi Destekleme Fonu	31
2.4.4.8. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kaynakları.....	31
2.4.4.9. Askeri Arazilerin Satışlarından Elde Edilen Gelirler	32
2.4.4.10. Diğer Kaynaklar	32
2.4.4.11. Hibe ve Dış Yardımlar	32
3. EKONOMİK BÜYÜME	34
3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümü	34
3.2. Ekonomik Büyüme Türleri	35
3.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	36
3.3.1. İşgücü	36
3.3.2. Doğal Kaynaklar.....	38
3.4. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	41
3.4.1. Merkantilist Akım	41
3.4.2. Fizyokrazi Akımı.....	42
3.4.3. Klasiklerin Büyüme Teorileri.....	43
3.4.3.1. Adam Smith'in Büyüme Teorisi	43
3.4.3.2. David Ricardo'nun Büyüme Teorisi	44
3.4.4. Marksist Büyüme Teorisi.....	45
3.4.5. Schumpeter'in Büyüme Teorisi.....	46
3.4.6. Dışsal Büyüme Teorileri.....	46
3.4.6.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli (Post-Keynesyen Büyüme Modeli)	47
3.4.6.2. Solow Büyüme Modeli (Neo-Klasik Büyüme Modeli)	48
3.4.7. İçsel Büyüme Teorileri	48
3.4.7.1. Temel AK Modeli: Rebelo Yaklaşımı	49
3.4.7.2. Bilgi Birikimi Modeli ve Romer Yaklaşımı	50
3.4.7.3. Kamusal Alt Yapılar Modeli ve Barro Yaklaşımı	50
3.4.7.4. Beşerî Sermaye Modeli ve Lucas Yaklaşımı	50
3.4.7.5. Ar-Ge (Araştırma-Geliştirme) Yaklaşımı	51
3.5. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	51
4. YÖNTEM.....	54

4.1. Araştırma Modeli	54
4.2. Veri Kaynakları ve Dönemi.....	54
4.3. Ekonometrik Yöntem ve Modelleme	55
4.4. Durağanlılık Testleri	55
4.5. Eşbütünleşme Analizi.....	55
4.6. Kısa Dönem Dinamikler: ECM.....	56
4.7. Modelin Tanısal Testleri.....	56
4.8. Yazılım ve Analiz Araçları	57
5. BULGULAR.....	58
5.1. Veri	58
5.2. Birim Kök Analizi	59
5.3. ARDL Sınır Testi.....	59
6. TARTIşMA VE SONUÇ	61
KAYNAKÇA.....	65

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 5.1. Birim Kök Test Sonuçları	59
Tablo 5.2. ARDL (4,2) Modeli.....	60
Tablo 5.3. Sınır Testi Sonuçları.....	60

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 5.1. “sav” ve “gsyh” Değişkenlerinin Grafiği	58

KISALTMALAR LİSTESİ

ARDL: Uzun Dönem Katsayı Tahminleri (Autoregressive Distributed Lag Modeli)

ECM: Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

İHA: İnsansız Hava Araçları

IHR: İhracat

IHR: İhracat Büyüklüğü

JGK: Jandarma Genel Komutanlığı

KBRN: Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer

KONGRA-GEL: Kürdistan Halk Kongresi

MB: Merkez Bankası

MMU: Milli Muharip Uçak

MSB: Millî Savunma Bakanlığı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PP Testi: Phillips–Perron Birim Kök Testi

REMO: Resmî Muhabere Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı

ROKETSAN: Roket Sanayii ve Ticaret A.Ş.

SAV: Savunma Harcamaları

SAGEB: (Açılımı belirtilmemiştir)

SETA: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

SSB: Savunma Sanayii Başkanlığı

SSDF: Savunma Sanayii Destekleme Fonu

T.C.C.B.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

TAI: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TSKGV: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

YAT: Yatırımların GSYH'ye Oranı

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme, bir ülkenin refah düzeyinin artırılmasında ve kalkınma hedeflerine ulaşmasında önemli bir role sahiptir. Ekonomik büyüme süreci, yalnızca üretim kapasitesinin artışı ile sınırlı olmayıp yatırımlar, tüketim, ihracat ve kamu harcamaları gibi çeşitli ekonomik değişkenlerin etkileşimi ile şekillenmektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarının ve özellikle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, hem akademik çevreler hem de politika yapıcılar açısından uzun yıllardır tartışılan önemli bir konu olmuştur (Ram, 1986; Smith, 1980).

Savunma harcamaları, ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ayrılan kaynakları ifade etmekte ve genellikle toplam kamu harcamaları içinde önemli bir paya sahip olmaktadır. Bu harcamalar, kısa vadede talep artırıcı etkiler yoluyla ekonomik aktiviteyi canlandırabilmekte; savunma sanayisine yapılan yatırımlar istihdam yaratma, üretim kapasitesini artırma ve teknolojik gelişmeyi teşvik etme gibi etkiler doğurabilmektedir (Dunne & Tian, 2015; Faini & de Melo, 1990). Öte yandan, savunma harcamalarının artışı özel sektör yatırımlarını sınırlandırabilmekte ve kaynakların alternatif kullanım alanlarını daraltarak uzun vadede büyüme üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Bu nedenle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki net etkisi, harcamaların büyüklüğüne, niteliğine, yönlendirildiği alanlara ve ülkenin makroekonomik koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Türkiye, son yıllarda savunma harcamalarını artıran ve milli savunma sanayisini geliştirmeye yönelik önemli politika ve yatırım adımları atan ülkeler arasında yer almaktadır. SIPRI verilerine göre Türkiye'nin askeri harcamaları 2024 yılında artış göstermiş ve Orta Doğu bölgesindeki önemli askeri harcama aktörlerinden biri olarak değerlendirilmiştir (SIPRI, 2025). Bunun yanında Savunma Sanayii Başkanlığı faaliyet raporları, Türkiye'de savunma sanayisine yönelik proje, Ar-Ge, yerleştirme ve ihracat odaklı faaliyetlerin kurumsal düzeyde sürdürüldüğünü göstermektedir (Savunma Sanayii Başkanlığı [SSB], 2025). Nitekim savunma ve havacılık sanayii ihracatının 2024 yılında 7,1 milyar dolar, 2025 yılında ise 10 milyar 54 milyon dolar düzeyine ulaşması, sektörün üretim ve ihracat kapasitesindeki gelişimi destekleyen önemli göstergelerden biridir (Anadolu Ajansı, 2026). Aynı dönemde yatırımlar, ihracat hacmi, enflasyon ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi verileri üzerinden izlenebilmektedir (TCMB, 2026). Bu ekonomik yapı, savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin yalnızca kısa dönemli hareketler açısından

değil, uzun dönemli denge ilişkisi bakımından da ampirik olarak sınanmasını gerekli kılmaktadır.

Mali literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Klasik iktisadi yaklaşım, savunma harcamalarının uzun dönemde üretken yatırımları dışlayarak büyümeyi sınırlayabileceğini savunurken (Smith, 1980), Keynesyen perspektif bu harcamaların kısa vadede toplam talep üzerinden ekonomik aktiviteyi destekleyebileceğini vurgulamaktadır (Ram, 1986). Bunun yanında, savunma harcamalarının milli sanayiye, Ar-Ge faaliyetlerine ve teknolojik gelişmeye yönlendirilmesi durumunda büyümeyi destekleyebileceği de literatürde ifade edilmektedir (Dunne & Tian, 2015).

Bu tez çalışması, 2006–2026 döneminde Türkiye ekonomisinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemler aracılığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiştir. ARDL sınır testi sonuçları, incelenen dönem itibarıyla savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. Bu nedenle çalışma, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kesin ve kalıcı bir uzun dönem ilişkisi çerçevesinde değil, dönemsel ve modele duyarlı bir ilişki olarak ele almaktadır. Elde edilen bulguların, Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatüre katkı sağlaması ve politika değerlendirmelerine ışık tutması hedeflenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1. Savunma Kavramı

Savunma kavramı, uluslararası ilişkiler, güvenlik politikaları ve askeri stratejiler açısından temel bir rol oynamaktadır. Savunma, bir ülkenin kendisini dış tehditlere karşı koruma amacı güden bir dizi politika, strateji ve pratikler bütünüdür. Savunma kavramı, bir ülkenin egemenliğini, toprak bütünlüğünü, ulusal çıkarlarını ve vatandaşlarının güvenliğini koruma amacı güder. Savunma, bir devletin iç ve dış tehditlere karşı önlemler alarak kendisini koruma kapasitesini geliştirmesi ve sürdürmesi sürecini içermektedir. Savunma, çeşitli boyutları içerir, bunlar arasında askeri, siyasi, ekonomik ve psikolojik unsurlar yer alır. Savunma, askeri güç kullanımıyla sınırlı olmayıp, çok daha geniş bir perspektifi içermektedir. Bu bağlamda, Savunma kavramı, birçok farklı bileşeni içerir. Ve bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan en sık karşımıza çıkan, realist ve liberal yaklaşımlar üstünden savunma konsepti daha net anlaşılabilir. Realizme göre savunma konsepti, uluslararası ilişkiler teorisinde devletin temel önceliğinin güvenlik ve çıkarlarını korumak olduğu anlayışını yansıtmaktadır. Realist perspektife göre uluslararası sistem, devletler arasında rekabetin ve güç mücadelesinin hâkim olduğu bir anarşik yapıya sahiptir. Bu bağlamda, devletlerin güç dengesini korumak için askeri kapasitelerini güçlendirmesi ve tehditlere karşı hazırlıklı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ulusal çıkarların ve egemenliğin savunulması, gerçekçi bir diplomasi izlenmesi, stratejik ittifaklar kurulması, çatışma ve rekabetin kaçınılmaz olduğu kabul edilmesi realist savunma konseptinin temel unsurlarını oluşturmaktadır (Yılmaz, 2007:70). Aynı zamanda, askeri gücün sadece kendi topraklarıyla sınırlı kalmayarak başka bölgelere projekte edilmesi, devletin çıkarlarını koruma amacını güçlendirir. Realist savunma konsepti, uluslararası ilişkilerde devletin pragmatik ve çıkar odaklı bir şekilde hareket etmesini öngörerek güvenliğini sağlama çabasını vurgulamaktadır (Arı, 2010:159-163). Liberal perspektife göre ise savunma konsepti, uluslararası ilişkilerde barış, işbirliği ve demokratik değerlere dayanan bir yaklaşımı temsil eder. Liberalizme göre, devletler arasında uluslararası işbirliği ve kurumlar aracılığıyla ortak çıkarların korunması, savaşın önlenmesi için etkili bir yöntemdir. Savunma, liberal bir devlet için sadece kendi topraklarını korumakla kalmaz, aynı zamanda uluslararası hukuka, demokratik prensiplere ve insan haklarına uygun bir şekilde hareket etmeyi içermektedir (Dunne vd., 2001: 163). Liberal savunma konsepti, ekonomik açıdan entegrasyonu, diplomasiyi ve müzakereleri ön plana çıkararak çatışma yerine diyalog ve uzlaşma çabasını vurgulamaktadır. Askeri müdahale, sadece kendini savunma değil, aynı zamanda uluslararası barışı ve istikrarı koruma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede, liberal

devletler uluslararası topluluğun bir parçası olarak, demokratik değerlere ve çok taraflı çözümlere dayalı bir savunma anlayışını benimserler (Baylis, 2008: 78). Savunma ve güvenlik kavramlarının pek çok bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenler arasında şunlar yer alır:

- **Askeri Güç:** Savunma, askeri bir gücün etkin kullanımını gerektirmektedir. Bu, orduların, donanmaların, hava kuvvetlerinin ve diğer askeri kuvvetlerin kullanımını içerir. Askeri teknoloji, lojistik, eğitim ve strateji bu bileşenin önemli unsurlarıdır (Maciejewski, 2019). Askeri güç, devletin politikaları çerçevesinde şekillenir ve kullanılır. Barış, kriz, çatışma veya savaş anında kullanılabilir. Askeri gücün en önemli görevi devletin bekasını, güvenliğini sağlamaya yardımcı olan caydırma işlevidir. Oran, devletin temel amacını “ulusal güvenliği ülkenin bekasını sağlayacak şekilde dışa karşı en geniş biçimde gerçekleştirmek” olarak belirtmektedir (Oran, 2009, 31-32).
- **Siyasi ve Diplomatik İlişkiler:** Savunma, uluslararası ilişkilerdeki siyasi ve diplomatik ilişkileri içermektedir. Bir ülke, diğer ülkelerle ittifaklar kurarak veya diplomatik yollarla tehditleri engellemeye veya azaltmaya çalışabilir. Daha liberal bir bakış açısıyla, uluslararası sistem ve örgütler, güvenlik ve savunma konseptinin şekil almasında önemli rol oynamaktadır. Örneğin girilen ittifaklar, yapılan anlaşmalar devletlerin güvenlik ve savunma politikalarını oluşturmada önemli etkiye sahiptir (Nye ve Welch, 2009: 87-88).
- **Ekonomik Kaynaklar:** Savunma, askeri harcamaları finanse etmek için ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyar. Ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik, bir ülkenin savunma kapasitesini etkileyen faktörlerden birisi olmaktadır (Mesjasz, 2008: 140-149).
- **Siber Güvenlik:** Günümüzde siber tehditler, geleneksel askeri tehditlerle birlikte düşünülmesi gereken bir savunma bileşeni haline gelmiştir. Siber güvenlik, bir ülkenin kritik altyapısını ve siber alanı koruma yeteneğini içermektedir (Maciejewski, 2019).
- **Toplumsal Destek:** Savunma, toplumun desteğini gerektirir. Toplumun savunma politikalarını ve çabalarını desteklemesi, savunmanın başarısını etkileyen önemli bir faktördür (Dalby, 2008: 186) (Nelson and Silberberg, 1987: 20).

Savunma, bir ülkenin ulusal güvenliği için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda savunmanın önemini vurgulayan bazı noktalar şunlardır:

Uluslararası Barış ve Güvenlik: Savunma, uluslararası barışın korunmasına ve tehditlere karşı bir caydırıcı olarak hareket etmeye yardımcı olur.

Ulusal İstikrar: Savunma, bir ülkenin iç istikrarını korumaya yardımcı olur. Askeri güç, iç isyanları ve çatışmaları engellemeye yardımcı olabilir (Jordaan, 2003: 166).

Uluslararası İlişkilerde Güç Dengesi: Uluslararası ilişkilerde güç dengesi, savunmanın önemli bir bileşenidir. Bir ülkenin askeri gücü, onun uluslararası arenadaki etkisini belirler.

2.2. Savunma Harcamaları Kavramı

Ülkelerin jeopolitik ve coğrafi konumu, diğer ülkeler ile olan jeostratejik ilişkileri ve etkileşim düzeyi ile birlikte ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıları, savunma harcamalarının belirlenmesinde temel rol oynamaktadır (Küçüköğlü, 2023: 16). Bu bağlamda, savunma harcamalarının yalnızca güvenlik ihtiyaçlarının bir sonucu olmadığı, aynı zamanda ülkelerin uluslararası sistemdeki konumlarını güçlendirme ve stratejik bağımsızlıklarını koruma amacı taşıdığı söylenebilir.

Savunma harcamalarının belirlenmesinde savunma ihtiyacının doğru şekilde hesaplanması ve bu ihtiyacı karşılayacak uygun finansman kaynaklarının etkin biçimde seçilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak savunma ihtiyacı, uluslararası konjonktür, güvenlik tehditleri ve teknolojik gelişmeler gibi sürekli değişen dinamiklerden etkilendiği için somut ve kesin bir biçimde belirlenmesi güçtür. Bu nedenle savunma harcamalarına ayrılacak kaynakların kapsamlı analizler doğrultusunda değerlendirilmesi ve alternatif kullanım alanlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Tügen, 1988: 286). Bu durum, savunma harcamalarının yalnızca güvenlik perspektifiyle değil, aynı zamanda ekonomik rasyonalite çerçevesinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kamu kaynaklarının sınırlı olduğu dikkate alındığında, savunma harcamalarının etkinlik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda planlanması, hem mali sürdürülebilirlik hem de ekonomik denge açısından kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Savunma harcamalarına ilişkin en temel sorunlardan biri, devletlerin güvenlik algılarının, tehdit düzeylerinin ve ekonomik kapasitelerinin farklılık göstermesi nedeniyle bu harcamalara yönelik ortak ve kesin bir tanımın yapılamamasıdır. Nitekim savunma harcamaları bazı çalışmalarda, belirli bir dönemde kamu bütçesi içerisinde savunmaya ayrılan pay olarak tanımlanırken (Erdem ve Sezgin, 2018: 316), diğer yaklaşımlarda ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla savunma alanına tahsis edilen tüm kaynakların parasal karşılığı olarak ifade edilmektedir (Kollias, Paleologou, Tzeremes ve Tzeremes, 2018: 1). Bu farklı tanımlamalar, savunma harcamalarının kapsamının ülkelere ve analiz yöntemlerine göre değişebildiğini göstermektedir. Bu çerçevede savunma harcamalarının yalnızca bütçesel bir büyüklük olarak

değil, aynı zamanda stratejik öncelikleri ve güvenlik politikalarını yansıtan çok boyutlu bir kavram olarak ele alınması gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla savunma harcamalarının karşılaştırmalı analizlerinde, tanımsal farklılıkların dikkate alınması ve bu farklılıkların ampirik sonuçlar üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

Devletin temel işlevlerinden biri, ulusal güvenliğin sağlanmasına yönelik savunma hizmetlerini sunmaktır. Bu hizmetlerin etkin ve sürdürülebilir biçimde yürütülebilmesi için kamu bütçesinden savunma alanına belirli bir pay ayrılması gerekmektedir. Savunma hizmetlerinin finansmanı amacıyla tahsis edilen bu kaynaklar, savunma harcamaları olarak adlandırılmaktadır (Giray, 2004: 183). Ball (1983), savunma harcamalarının yalnızca sanayileşmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de kamu harcamaları içinde giderek daha önemli bir yer edinmeye başladığını belirtmiştir. Günümüzde de savunma harcamalarının, birçok ülkenin bütçe yapısında önemli bir kalem olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir.

Savunma harcamalarının düzeyi, ülkelerin ekonomik kapasitesi, kalkınmışlık seviyesi, maruz kaldıkları iç ve dış tehditler ile küresel ve bölgesel güvenlik ortamındaki gelişmelerden etkilenmektedir (Çevik ve Bektaş, 2019: 231). Bunun yanında coğrafi konum, siyasal yapı, tarihsel deneyimler ve uluslararası ilişkiler gibi unsurlar da savunma harcamalarının kapsamı ve önceliklerinin ülkeden ülkeye farklılaşmasına yol açmaktadır (Gölpek, Köse ve Doğan, 2020: 139). Bu çerçevede savunma harcamaları, devletlerin egemenliklerini, toprak bütünlüklerini ve ulusal güvenliklerini korumaya yönelik olarak milli gelirlerinden ayırdıkları kaynaklar bütünü şeklinde tanımlanabilmektedir (Walther, 2002, akt. Güneş, 2011: 147). Bu yönüyle savunma harcamaları, yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda güvenlik ihtiyacına dayanan stratejik bir kamu harcaması niteliği taşımaktadır. Güvenlik hizmetinin öncelikli kamu hizmetleri arasında yer alması, savunma harcamalarının birçok durumda diğer kamu harcamalarına göre daha az esnek bir yapıda olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle savunma harcamalarının belirlenmesinde, güvenlik gereksinimleri ile ekonomik imkânlar arasında dengeli bir planlamanın gözetilmesi önem taşımaktadır. Böylece savunma harcamaları, hem ulusal güvenliğin sürdürülmesi hem de kamu kaynaklarının rasyonel kullanımını bakımından çok boyutlu bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir.

Savunma harcamaları, genel olarak tüm ülkeler için kamu harcamaları içerisinde önemli bir yer tutmakta olup eğitim ve sağlık gibi diğer kamu harcamalarına kıyasla daha yüksek bütçe gerektiren kalemlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Saunders, 1993: 26 akt. Oğul, 2022: 26). Bu durum, savunma harcamalarının kamu bütçesi içerisindeki öncelikli konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu önceliklendirme, kamu kaynaklarının alternatif kullanım alanları

açısından değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık gibi beşeri sermayeyi doğrudan etkileyen alanlarla karşılaştırıldığında, savunma harcamalarının fırsat maliyeti daha belirgin hale gelmektedir.

Savunma harcamalarının kapsamı; “*savunma hizmetlerinde görevli askeri ve sivil personele yapılan giderlerden, savunma hizmetinde kullanılan askeri araç-gereç ve mühimmatların alım, bakım ve onarım giderlerinden veya Ar-Ge giderlerinden*” oluşmaktadır (Taşdelen, 2022: 72) ve savunma harcamalarına tahsis edilen bu tür giderler dar anlamda savunma harcamaları olarak tanımlanmaktadır (Tüğen, 1988: 287).

Diğer yandan savunma hizmetlerine dolaylı yollardan katkıda bulunan ve savunma harcamaları kapsamına giren asker vb. güçlerin giderleri, sivil savunma, olağanüstü dönemlerde silah üretim faaliyetinde bulunan teşebbüslerin giderleri, yabancı askeri yardım giderleri gibi harcamalar da mevcuttur ve bu harcamalar geniş anlamda savunma harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Fakat literatürde genellikle savunma harcamaları dar anlamı ile ifade edilmektedir (Tüğen, 1988: 287).

Savunma harcamaları ile alakalı savunma harcamalarının planlanması kavramı ise ülkelerin kendi savunma politikasını oluşturması, hem uluslararası hem de ulusal alanda askeri güçlerin ve ordunun geliştirilmesi, ülke savunma kaynaklarının dağıtımı ve etkin ve/veya doğru kullanılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Maior ve Matei, 2003, s. 60-61). Başka bir ifade ile savunma planlaması küresel ve çevresel etkenler doğrultusunda temelde tüm ülkeyi etkileyen siyasi, ekonomik ve sosyal konuların ulusal düzeyde planının bir alt kümesidir (Shekhawat, 2006: 689). Görüldüğü üzere savunma harcamaları planlanmasının ülkenin politik, siyasi ve ekonomik durumundan bağımsız değerlendirilemediği ve savunma harcamaları planlanmasının uzun vadeli bir süreci kapsadığı görülmektedir.

2.2.1. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Evrensel bir kamu hizmeti olan savunma ihtiyaçları, kamu malları ile karşılanmaktadır. Kamu malları ile özel mallar arasında iki temel fark vardır, bunlar tüketimin dışlanması ve rekabetin olmamasıdır. Tüketimde rekabet olmadığına, birçok insan aynı anda bir meta kullanır. Kamu malları ile özel mallar arasındaki bir diğer fark ise tüketimde dışlanma olmaması yani o üründen bedelsiz olarak yararlanılabilmektedir. Savunma Hizmeti bu iki özelliği sergilediği için kamu malları başlığı altında incelenmektedir (Çevik ve Bektaş, 2019:230). Bu çerçevede, savunma harcamalarının yalnızca bir maliyet unsuru olarak değil, toplumun güvenliği ve istikrarı için evrensel bir hizmet olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca,

bu hizmetin nitelik itibarıyla bedelsiz ve rekabete açık olması, devletin savunma politikasını planlarken toplumun genel yararını gözetmesini zorunlu kılmaktadır.

Savunma harcamalarının birleşik bir tanımının olmaması, bu konudaki araştırmalardaki en temel sorundur. Bunun temel nedeni, devletlerin savunma harcamalarını belirlemede özgür olmaları ve dolayısıyla savunma harcamalarının amaçlarının ülkeden ülkeye farklılık göstermesidir. Bir ülkede savunma harcaması kapsamına alınan bir konu, başka bir ülkede farklı bütçe başlıkları altında incelenmektedir (Karakuş, 2006:4). Bu farklılık, savunma harcamalarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi zorlaştırmakla birlikte, aynı zamanda her devletin kendi güvenlik ve stratejik önceliklerini yansıtması açısından bir esneklik sunmaktadır. Kendi gözlemim, bu durumun hem uluslararası karşılaştırmalarda standart bir ölçüm oluşturmayı güçleştirdiği hem de ülkelerin savunma politikalarını kendi toplumsal ve coğrafi koşullarına göre optimize edebilmelerine olanak tanıdığı yönündedir.

Bir devletin bir savunma harcaması kalemi başka bir bütçe kalemine dahil edilebilir. Bazı devletlerin silahlı kuvvetleri farklı silahlı kuvvetlerden oluşabilir. Örneğin; Fransız jandarmasının işlevi belirsizdir. Aynı anda hem ordunun hem de polisin görevlerini yerine getirir. Dolayısıyla savunma harcamalarının kesin ve net bir tanımı yoktur. Devletler bu tanımı amaçlarına göre uyarlarlar (Sezgin ve Yağtu, 2019:3). Askeri harcamalar Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)'e göre (SIPRI, 2022); çeşitli kategorilere ayrılarak devlet bütçeleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu harcamaların başında, askeri operasyon giderleri gelmektedir. Askeri operasyonlar, ulusal güvenliğin korunması ve uluslararası müdahalelerin gerçekleştirilmesi gibi durumlarda büyük maliyetler gerektirmektedir. Bu operasyonlar, lojistik destek, mühimmat, personel taşımacılığı ve sahada kullanılan diğer askeri kaynakların sağlanmasını içermektedir. Dolayısıyla, operasyonlar hem hazırlık aşamasında hem de icra sırasında önemli mali kaynaklar gerektirmektedir (Smith ve Tuttle, 2022:124). Bu durum, savunma harcamalarının bütçelenmesinde sadece kısa vadeli planlamanın yeterli olmadığını, stratejik ve sürdürülebilir bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, operasyon maliyetlerinin yüksekliği, devletlerin kaynak dağılımında dikkatli ve önceliklendirilmiş bir politika izlemelerini zorunlu kılmaktadır.

Askeri teçhizatın teslim ve bakım masrafları da bütçede büyük bir yer tutmaktadır. Gelişmiş askeri teçhizat ve silah sistemleri, sürekli bakım ve yenileme gerektiren karmaşık yapılara sahiptir. Bu teçhizatların hem teslimatında hem de kullanıma hazır halde tutulmasında büyük maliyetler ortaya çıkmakta, bu nedenle bakım ve onarım hizmetleri kesintisiz bir şekilde yürütülmektedir. Bu harcamalar, askeri kuvvetlerin sahada her an etkin olmasını sağlayacak

önemli bir gereksinimi karşılamaktadır (Kim ve Lee, 2021:46). Bu durum, savunma harcamalarının yalnızca yeni teçhizat alımlarından ibaret olmadığını, mevcut kaynakların etkin kullanımını sağlayacak sürekli yatırım ve planlamayı da kapsadığını göstermektedir. Dolayısıyla devletler, savunma bütçelerini oluştururken hem modernizasyon hem de bakım-onarım kalemlerini dengeli bir şekilde planlamak zorundadır.

Bir diğer önemli harcama kalemi ise askeri teknoloji ve Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kaynaklardır. Savunma sanayii, sürekli gelişen tehditlerle başa çıkabilmek için ileri teknolojiye dayalı yenilikçi sistemlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, askeri Ar-Ge faaliyetleri, yeni silah sistemlerinin geliştirilmesi, mevcut sistemlerin modernizasyonu ve gelecekteki savaş teknolojilerinin araştırılması için ayrılan fonlarla desteklenmektedir. Teknolojik yenilikler, bir ülkenin savunma kapasitesini artırmada kilit bir rol oynamaktadır (Gül ve Torusdağ, 2020:2981). Son olarak, askeri yardım ve sosyal hizmet harcamaları da savunma bütçesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Askeri yardım, stratejik ortaklara verilen destekleri ve uluslararası iş birliği çerçevesinde sağlanan mali ve askeri yardımları kapsamaktadır. Sosyal hizmetler ise, askeri personelin ve ailelerinin refahını artırmak amacıyla sunulan sağlık, eğitim ve barınma gibi hizmetleri içermektedir. Bu tür harcamalar, askeri personelin moralini yüksek tutmak ve sosyal güvence sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Dunne ve Smith, 2020:512).

2.2.2. Savunma Harcamalarının Nedeni

Savunma harcamalarının temelinde, devletlerin ulusal güvenliğini sağlama, egemenliğini koruma ve iç ile dış tehditlere karşı caydırıcılık oluşturma gereksinimi bulunmaktadır. İç savaş, dış çatışma, komşu ülkelerin askerî kapasitesi, geçmiş çatışma deneyimi ve iç güvenlik riski gibi unsurlar, savunma harcamalarının artışında belirleyici olabilmektedir. Bu nedenle savunma harcamaları, yalnızca barış döneminde yapılan rutin bütçe tahsisleri olarak değil, aynı zamanda güvenlik risklerine karşı geliştirilen stratejik bir kamu politikası aracı olarak değerlendirilmektedir (Collier & Hoeffler, 2002; Bachtiar ve ark., 2025).

Savunma harcamalarının ortaya çıkışında yalnızca askerî tehditler değil, siyasal ve kurumsal unsurlar da etkili olmaktadır. Siyasal rejim, karar alma mekanizmaları, devletin kurumsal yapısı ve toplumun siyasal tercihlere etkisi, savunma bütçelerinin düzeyini ve önceliklerini biçimlendirebilmektedir. Nitekim kurumsal belirleyicilere odaklanan çalışmalar, savunma harcamalarının yalnızca tehdit algısı ile değil, aynı zamanda rejim tipi ve siyasal kurumların yapısıyla da bağlantılı olduğunu göstermektedir (Albalade, Bel, & Elias, 2012).

Bununla birlikte savunma harcamaları yalnızca güvenlik boyutuyla değil, ekonomik sonuçları bakımından da önem taşımaktadır. Bu harcamalar bazı durumlarda teknoloji geliştirme, araştırma-geliştirme faaliyetleri, sanayi kapasitesi ve istihdam üzerinde etkiler doğurabilse de, bu etkilerin yönü ve büyüklüğü her ülke ve her dönem için aynı olmamaktadır. Literatürde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin kesin bir uzlaşma bulunmamakta; daha yeni çalışmalar genel olarak fırsat maliyeti, kaynak tahsisi ve bütçe baskısı gibi nedenlerle olumsuz ya da anlamsız sonuçların da yaygın olduğunu göstermektedir (Dunne & Tian, 2013). Bu nedenle savunma bütçeleri değerlendirilirken yalnızca güvenlik ihtiyaçları değil, ekonomik imkânlar ve alternatif kullanım alanları da birlikte dikkate alınmalıdır.

Savunma harcamalarının artışı, özellikle yüksek teknolojiye dayalı silah ve teçhizatın dışarıdan temin edildiği ekonomilerde dışa bağımlılık, cari denge baskısı ve kaynak kullanımında etkinlik sorunları doğurabilmektedir. Bu bakımdan savunma harcamaları, devletler açısından kaçınılmaz bir gereklilik olmakla birlikte, ekonomik dengelerden bağımsız biçimde ele alınabilecek bir harcama alanı değildir. Dolayısıyla savunma harcamalarının nedeni, yalnızca güvenlik ihtiyacına dayalı bir zorunluluk olarak değil; siyasal, stratejik ve ekonomik boyutları bulunan çok yönlü bir kamu politikası meselesi olarak değerlendirilmelidir (Collier & Hoeffler, 2002; Dunne & Tian, 2013).

2.2.3. Savunma Harcamalarının Hacmi

Bir devletin savunma harcamalarını yönlendiren faktör, risk alabilme yeteneğidir. Risk faktörlerinin iyi tanımlanması; adil ve sağlıklı bir savunma harcaması düzeyini sağlayacaktır. Savunma harcamalarına ayrılan bütçenin yetersiz olması, kargaşa ve istikrarsızlık yaratarak devletin ekonomik kalkınmasını tehlikeye düşürürken, devletin diğer ihtiyaçlarından vazgeçmesi ekonomide büyük sorun oluşturmaktadır. Bir devletin savunma harcamalarına ayırdığı bütçe diğer devletler için önemlidir. Devletlerin ihtiyaçlarından fazla savunma harcamaları yapmaları, diğer ülkeler tarafından tehdit olarak algılanabilmekte ve bu durum komşu ülkelerin savunma harcamalarını arttırmalarına neden olabilmektedir. Savunma harcamalarına daha fazla bütçe ayrıldığı bir başka durum ise, önümüzdeki yıllarda daha az savunma bütçesi ayrılması olacaktır. Bu durum devletin güvenliğini tehlikeye attığı için arzu edilen bir durum değildir (Alp, 2013: 28-29). Bu bağlamda, savunma harcamalarının planlanmasında yalnızca mevcut tehditler değil, aynı zamanda geleceğe yönelik stratejik öngörüler de dikkate alınmaktadır. Böylece, bütçe tahsisi hem güvenlik açısından istikrarlı bir yapı oluşturmakta hem de olası mali dalgalanmalara karşı hazırlık sağlamaktadır.

2.2.4. Savunma Harcamalarının Özellikleri

Savunma harcamaları, devletin güvenlik hizmetlerini yerine getirmesi açısından temel kamu harcamaları arasında yer almaktadır. Bu harcamalar, yalnızca askeri kapasitenin korunması ve geliştirilmesine yönelik olmayıp, aynı zamanda savunma hizmetlerinin sürekliliğini sağlayan personel, teçhizat, bakım, onarım, lojistik ve araştırma-geliştirme faaliyetlerini de kapsamaktadır. Bu yönüyle savunma harcamaları, kamu bütçesi içerisinde özel bir niteliğe sahip olup, diğer birçok harcama kalemine kıyasla stratejik önemi yüksek bir alan oluşturmaktadır (Tüğen, 1989: 48).

Savunma harcamalarının önemli özelliklerinden biri, doğrudan bireysel tüketime yönelik olmamasıdır. Bu harcamalar, piyasa mekanizması içinde klasik anlamda bir üretim ya da tüketim kalemi olmaktan çok, toplumun genel güvenliğini sağlamaya yönelik kamusal bir hizmet niteliği taşımaktadır. Bu nedenle savunma harcamaları, bireysel faydadan çok kolektif güvenlik ve kamusal yarar ekseninde değerlendirilmektedir. Savunma hizmetinin bu niteliği, söz konusu harcamaların yalnızca mali bir gider kalemi olarak değil, aynı zamanda devletin temel işlevlerinden birinin finansmanı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Giray, 2004: 183).

Bununla birlikte savunma harcamaları, ekonomik yapı ile tamamen ilişkisiz bir alan da değildir. Savunma sanayii, teknoloji geliştirme, üretim kapasitesi, lojistik altyapı ve nitelikli iş gücü gibi alanlarla bağlantılı olduğu için ekonomi üzerinde dolaylı etkiler oluşturabilmektedir. Özellikle yerli üretim kapasitesinin geliştiği durumlarda savunma harcamaları, dışa bağımlılığın azaltılması, teknik bilgi birikiminin artması ve sanayi altyapısının güçlenmesi gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak bu etkilerin yönü ve büyüklüğü, ülkelerin ekonomik yapısına, üretim kapasitesine ve savunma harcamalarının niteliğine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle savunma harcamalarının ekonomik sonuçları konusunda genel ve tek yönlü bir değerlendirme yapmak yerine, her ülkenin kendi koşulları çerçevesinde değerlendirme yapılması daha uygun görünmektedir (Edizdoğan, 2020: 25). Bu çerçevede savunma harcamaları, yalnızca askeri gücü artıran bir bütçe kalemi olarak değil; güvenlik, teknoloji, kamu maliyesi ve kaynak kullanımı boyutları bulunan çok yönlü bir kamu politikası alanı olarak değerlendirilmektedir.

2.2.5. Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler

Ülkelerin savunma harcamalarını etkileyen çeşitli faktörler söz konusu olmaktadır. Her ülkenin içinde bulunduğu jeopolitik konum, iç ve dış tehditler, ekonomik yardımlar, askeri

ilişkiler gibi birçok faktör ülkelerin savunma harcamaları üzerinde etkili olmaktadır. İç ve dış tehditler değerlendirilirken, risk faktörleri çeşitli unsurları içermektedir. Bunlar arasında jeopolitik konum, bir ülkenin uluslararası arenadaki stratejik önemini belirlemede kritik bir rol oynamaktadır. Kilit bir bölgede yer almak veya stratejik kaynakların işgali de önemli bir tehdit unsuru olarak öne çıkmaktadır, zira bu durumlar, ülkenin güvenliğini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca, finansal bağlar da dikkate alınması gereken bir diğer risk faktörüdür, çünkü ekonomik bağımlılık ya da zayıflık, ülkenin savunma ve güvenlik stratejilerini etkileyebilir. Sosyoekonomik koşullar ve etnik köken farklılıkları da iç istikrarı tehdit eden unsurlar arasında yer almakta, toplumsal çatışmaların ve ayrışmaların kaynağı olabilmektedir. Tüm bu faktörler bir arada değerlendirildiğinde, bir ülkenin hem iç hem de dış tehditlere karşı savunma politikalarını şekillendirmesi gerekmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle kritik durumda olmayan devletler için dış tehdit yüksek değildir. Bu duruma en güzel örnek İsviçre-Kuveyt ikilisidir. İsviçre, konumu itibarıyla jeostratejik önemi ve stratejik kaynakları olmayan bir ülkedir ve bu özelliğinden dolayı güvenlik riski en düşük ülkelerden biridir. Bu nedenle dünyanın finans merkezi statüsüne ulaşmıştır. Kuveyt ise konumu, petrol kaynakları ve bölgedeki komşuları için bir dizi bölgesel ve küresel risk oluşturmaktadır. Bu açıklamalar dikkate alındığında Kuveyt'in savunma harcamaları İsviçre'ninkinden önemli ölçüde yüksektir (Kennedy, 2015: 16). Bu durum, savunma bütçelerinin yalnızca ekonomik kapasiteye değil, aynı zamanda jeopolitik konum ve bölgesel tehdit düzeyine de bağlı olduğunu göstermektedir.

Devletler tarafından dış tehditlere karşı koyabilmek ve düşman saldırılarında caydırıcı bir rol üstlenebilmek açısından savunma harcamaları önemli olmaktadır. Devletlerin kendilerini korumak için ne kadar savunma harcaması yapacaklarını belirlenmesi önemlidir. Birçok ülke tarafından savunma harcamalarına eğitim ve sağlık harcamalarından daha fazla pay ayrılmaktadır (Saunders, 1993: 26). Savunmanın devletin öncelikli sorumluluk alanlarından biri olduğunu ve güvenliğin sağlanmasının ekonomik kaynak dağılımında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

2.2.6. Ekonominin Savunma Harcamalarına Etkisi

Ülkelerin gelir yapısı, bütçe imkânları ve genel ekonomik performansı, kamu harcamalarının düzeyini ve bileşimini etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Savunma harcamaları da kamu bütçesinin önemli kalemlerinden biri olduğundan, ekonomik kapasite ile yakından bağlantılı bir planlama alanı oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme, kamu gelirlerinin artmasına ve devletin farklı hizmet alanlarına daha fazla kaynak ayırabilmesine

imkân sağlayabilmektedir. Bu durum, savunma harcamalarının finansmanında da belirli ölçüde etkili olabilmektedir (Gözler, 2016: 25).

Ekonomik güç, ülkelerin savunma harcamalarına ayırabilecekleri kaynakların sınırlarını belirleyen önemli değişkenlerden biridir. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve benzeri makroekonomik göstergeler, devletlerin bütçe kapasitesini ve harcama önceliklerini şekillendirmektedir. Ekonomik genişleme dönemlerinde savunma bütçelerine daha fazla kaynak ayrılması mümkün hale gelebilirken, ekonomik daralma dönemlerinde kamu harcamalarının yeniden önceliklendirilmesi söz konusu olabilmektedir (Kennedy, 2015: 16). Ancak bu durum, her koşulda ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında aynı yönde ve aynı düzeyde bir ilişki bulunduğu anlamına gelmemektedir. Söz konusu ilişkinin yönü ve kapsamı, ülkelerin güvenlik algılarına, bütçe önceliklerine ve içinde buldukları siyasal ve jeopolitik koşullara göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çerçevede ekonomi, savunma harcamalarının belirlenmesinde etkili bir unsur olmakla birlikte, savunma bütçelerini tek başına açıklayan bir faktör olarak değerlendirilmemelidir. Savunma harcamalarının düzeyi; ekonomik kapasite, güvenlik gereksinimleri, tehdit algısı ve kamu politikası tercihleri birlikte dikkate alınarak belirlenmektedir.

2.2.7. Siyasal Rejimin Savunma Harcamalarına Etkisi

Savunma harcamaları, idarenin kontrolünde olup tamamen kamu malı niteliğindedir ve otorite kararları doğrultusunda belirlenmektedir. Bu harcamalar, hükümetin siyasi görüşü, bir ülkenin uluslararası alanda sahip olduğu silah kapasitesi ve yönetim rejiminin sivil ya da askeri olması gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Özellikle siyasi rejim, savunma harcamaları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Askeri rejimle yönetilen bir ülkede, savunma harcamalarının sivil rejime kıyasla daha yüksek olacağı öngörülebilir, zira askeri yönetimler güvenlik ve askeri güç unsurlarına daha fazla öncelik tanımaktadır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004:161). Buna karşılık, sivil yönetimler genellikle savunma bütçesini daha dengeli bir şekilde dağıtarak, diğer kamu hizmetlerine de kaynak ayırma eğilimindedir. Bu nedenle, bir ülkenin yönetim biçimi ve siyasi yapısı, savunma harcamalarının düzeyi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

2.2.8. Konumun Savunma Harcamalarına Etkisi

Bir devletin coğrafi konumu ile siyasi duruşu arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalına jeopolitik denir. Jeopolitik durum ülkelerin siyasi görünümünü ve savaş politikalarını doğrudan etkilemektedir. Coğrafi kaynaklar açısından zengin ülkeler diğer ülkelerin hedefi haline

gelmektedir. Kaynaklar giderek kıtlaştıkça ve kıtlık arttıkça kaynak zengini ülkeler kendilerini daha fazla koruma ihtiyacı hissedecek ve bu ihtiyaca karşılık savunma tedbirleri almaya çalışacaklardır. Bunun en güzel örneği; Ortadoğu'nun sürekli tehdit altında olan ve dolayısıyla savunma harcamalarını yüksek tutan ülkelerdir. Önemli boğazlara, ticaret yollarına, zengin bitki örtüsüne, iklim çeşitliliğine, zengin yer altı kaynaklarına, turistik cazibe merkezlerine ve Asya ile Avrupa arasında bir köprüye sahip olan Türkiye'nin, tarihin başlangıcından bu yana savaş tehdidi altında olduğu da açıktır (Saunders, 1993: 26).

Sorun yalnızca mevcut kaynakların bolluğu değil; Savunma söz konusu olduğunda engebeli arazi, boğazlar ve denize veya okyanusa yakınlığın kendi avantajları ve dezavantajları olmaktadır. Pozitif marjlardan yararlanan ve savunma harcamalarını coğrafi konumlarına uygun tutabilen ülkeler bir adım öne çıkmaktadır. Yeni stratejilerle büyük askeri gücün ve mevcut savunma durumunun etkisi görünür hale gelmektedir. Ülkeler, coğrafi koşullarını stratejik bir şekilde kullanarak, diğer ülkelerin bu alanlardaki bilgisizliğinden faydalanabilir ve bu durumu kendi ulusal çıkarlarına dönüştürebilmektedirler. Coğrafi avantajlar, ticaret yollarını kontrol etme, stratejik bölgelerde askeri üsler kurma ya da doğal kaynaklara erişim sağlama gibi faktörlerle ülkelere önemli avantajlar sunmaktadır. Bu bağlamda, ülkeler kendi coğrafi konumlarının sağladığı olanakları kullanarak, rakip ülkelerin zayıf yönlerinden yararlanabilir ve bu durum, uluslararası ilişkilerde siyasi, ekonomik veya askeri kazanımlar elde etmelerini mümkün kılmaktadır (Tian vd., 2024:25). Ek olarak, savaş alanı menzilli veya arazi dışı ortamlarda gerçekleştiğinden, askeri personelin saha becerileri ve bilgileri afet durumlarında daha büyük avantaj sağlayacak şekilde kullanılabilir.

2.2.9. Komşu ve Dünya Ülkelerinin Savunma Harcamalarına Etkisi

Dünya çapındaki yüksek orandaki silahlanma yarışı, sıklıkla komşu ülkeler arasındaki rekabetle ifade ediliyor. Stratejik olarak en yakın devlet birincil tehdit ve rakiptir. Onu bir adım öne çıkarmak için iki adım öne çıkmanız gerekir. Psikolojik korkuyla başlayan durum ağır silah kullanımına kadar devam edecek. Rakip komşu ülkeler eşit derecede silahlanırsa savaş ortamına girmeyecek, birbirlerini tehdit olarak görecektir ve yine de dengeli bir güç artışı sağlanabilecektir (Hartley ve Solomon, 2023: 33). Ülkeler için en kolay yol, sürekli tehdit altında yaşamak yerine kendilerini silahlandırmaktır. Her ülkenin tek bir komşusu bulunmadığından savunma harcamalarındaki bu artış diğer ülkelere yayılarak dünya çapında birikimli olarak birikmektedir.

Her ülkede, insanların büyük çoğunluğunun mensubu olduğu bilinen ve bilinmeyen ittifaklar ile ulusal topluluklar bulunmaktadır. Bir ülkenin gerçek bir savaşa girmesi, yalnızca rakip devletlerle değil, aynı zamanda bu ittifakların ve ulusal toplulukların uyguladığı

yaptırımlar ve tepkilerle de karşı karşıya kalmasına neden olabilmektedir. Bu tür olumsuzluklarla başa çıkmak istemeyen ülkeler, doğrudan bir çatışmaya girmek yerine, rakip ülkelerde huzursuzluk ve terör faaliyetlerini desteklemeyi daha kârlı ve stratejik bir yaklaşım olarak görebilir. Böylece, savaşın getireceği maliyet ve siyasi risklerden kaçınarak, rakip ülkelerdeki iç karışıklıkları körüklemek suretiyle hedeflerine ulaşmayı tercih etmektedirler (Smith ve Tuttle, 2022: 124). Bu tür dolaylı müdahaleler, uluslararası arenada daha "masum" bir yöntem olarak algılanabilir ve doğrudan bir çatışmanın getireceği sonuçlardan kaçınmayı sağlayabilmektedir.

2.2.10. Terör Unsurunun Savunma Harcamalarına Etkisi

Bir ülkenin askeri ve savunma harcamalarını belirleyen en kritik unsurlardan biri de terör faktörüdür. Terör, ülkelerin toplumsal düzenini bozmayı hedefleyen ve istikrarsızlık yaratmayı amaçlayan her türlü şiddet, saldırı ve propaganda faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu faaliyetler, yalnızca fiziksel güvenliği tehdit etmekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik istikrarı ve toplumsal huzuru da ciddi şekilde zedelemektedir. Terör örgütleri, özellikle ülkelerin zayıf noktalarını hedef alarak hem iç hem de dış tehdit unsurları oluşturmakta, bu durum da devletlerin savunma politikalarını gözden geçirmelerine ve bütçelerini yeniden düzenlemelerine neden olmaktadır (Kim ve Lee, 2021:46). Terör tehdidi, sadece ulusal düzeyde değil, küresel çapta da ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde artan terör saldırıları, sınır ötesi krizler ve terör örgütlerinin hızla büyümesi, savunma harcamalarının daha da artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, ülkeler terörle mücadelede etkin olabilmek ve ulusal güvenliği sağlamak adına, askeri kapasiteyi artırmak, modern savunma sistemlerine yatırım yapmak ve istihbarat çalışmalarını güçlendirmek için önemli adımlar atmaktadırlar.

Ayrıca, teknolojik altyapının iyileştirilmesi, sınır güvenliğinin artırılması ve terörle mücadelede uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi de savunma harcamalarının artışına katkıda bulunan faktörler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, terör tehdidinin sürekli bir hale gelmesi ve küresel düzeyde artış göstermesi, ülkelerin savunma harcamalarını sürekli olarak yükseltmesine neden olmaktadır. Bu artış, terörün yarattığı güvensizlik ortamına karşı alınan önlemlerin yanı sıra, uzun vadede ülkelerin savunma kapasitelerini sürdürülebilir kılmak için gerekli bir strateji olarak benimsenmektedir.

2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Tarihsel Değişimi

Türkiye'nin savunma harcamaları, ülkenin jeopolitik konumu, bölgesel tehditler ve ulusal güvenlik stratejilerine bağlı olarak yıllar içinde önemli değişiklikler göstermektedir.

Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden bu yana, savunma harcamaları hem iç hem de dış politikaların bir yansıması olarak şekillenmiştir.

1950'ler ve 1960'lar Türkiye'nin NATO'ya katıldığı 1952 yılı, savunma harcamalarının önemli bir artış gösterdiği dönemlerden biridir. Soğuk Savaş'ın etkisiyle Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma hattı olarak kritik bir rol üstlenmiş ve NATO'nun doğu kanadının güvenliğini sağlamak amacıyla savunma harcamalarını artırmıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren ABD'nin askeri yardımları, Türkiye'nin savunma bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmuş ve askeri kapasitesinin modernizasyonuna katkı sağlamıştır(Cengiz, 2018). 1960'lı yıllarda ise savunma harcamalarında göreceli bir durağanlık gözlenmiştir. 1960 askeri darbesi ve sonrasında yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, Türkiye'nin savunma harcamalarının planlanmasında belirsizliklere yol açmıştır. Bu dönemde, Kıbrıs Sorunu gibi bölgesel çatışmalar da savunma bütçesi üzerinde baskı oluşturmuştur.

Kıbrıs Harekatı ve sonrası, yani 1970'den itibaren, Türkiye'nin savunma harcamalarında büyük bir sıçrama yaşanan yıllardır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı, Türkiye'nin askeri harcamalarını önemli ölçüde artırmasına neden olmuştur. Hatta bu bakımdan hareket devrimsel bir öneme sahiptir denilebilmektedir. Bu hareket, Türkiye'nin askeri gücünü ve kapasitesini test etmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır. Kıbrıs Harekatı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, savunma harcamalarının artmasına ve yerli savunma sanayisinin gelişimine yönelik adımların atılmasına neden olmaktadır. Kıbrıs Barış Harekatı, Türkiye için askeri bir başarı olmasına rağmen, aynı zamanda bazı eksikliklerin ve dışa bağımlılığın net bir şekilde görülmesine neden olmaktadır. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, ülkenin askeri envanterinde ciddi bir eksikliğe yol açmış ve bu durum, yerli üretimin önemini daha da artırmaktadır (Arı, 2010). Ambargo, Türk savunma sanayisinin yerli ve milli bir yapıya dönüşmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye, kendi savunma sanayisini kurma ve geliştirme çabalarını hızlandırmaktadır. Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında, Türkiye'nin savunma sanayisinde yaşanan en büyük dönüşümlerden biri, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) kurulması olmuştur. Bu vakıf, savunma sanayisine yönelik yatırımları finanse etmek ve milli savunma sanayisini desteklemek amacıyla kurulmuştur (Parla, 1998).

TSKGV'nin kurulmasıyla birlikte, ASELSAN, TAI, ROKETSAN gibi savunma sanayisinin önde gelen kuruluşları faaliyete geçmektedir. Bu kuruluşlar, Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını karşılamak için yerli üretim yapmaya başlamış ve bu süreçte önemli teknolojik gelişmeler kaydetmiştir (SETA, 2022). Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından Türkiye, askeri

teknoloji ve ekipmanların yerli üretimi konusunda ciddi adımlar atmaktadır. ASELSAN, elektronik harp sistemleri, haberleşme sistemleri ve radar sistemleri gibi kritik teknolojilerde önemli ilerlemeler kaydetmiştir (Baylis, 2008). ASELSAN'ın yanı sıra, TAI (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii), yerli uçak ve insansız hava araçları (İHA) üretiminde önemli başarılar elde etmektedir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin savunma sanayisindeki dışa bağımlılığını azaltmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin askeri kapasitesini de artırmaktadır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk savunma sanayisine olan etkisi sadece askeri teknolojilerle sınırlı kalmamaktadır. Bu harekât, Türkiye'nin savunma politikalarında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Savunma sanayisinde yerlilik oranının artırılması hedeflenmiş ve bu doğrultuda çeşitli stratejik planlar ve projeler hayata geçirilmiştir (Buzan, 2008). TSKGV kapsamında kurulan firmaların yanı sıra 2000'li yılların başından itibaren de Türk özel sektörü müteşebbisleri, kullanıcı konumundaki askeri yapıyla olan ilişki ve iletişim seviyesini artırarak ciddi bir yükselişe geçmiştir. Nitekim günümüze gelindiğinde, havacılık alanında artık dünya çapında marka konumuna gelmiş ve global saha strateji ve uygulama konseptinde önemli etkiler meydana getiren İha, Siha ve Tiha çalışmaları ile öne çıkan Baykar gibi firmalar da güçlü bir şekilde yerini almaktadır.

Milli Savunma Bakanlığı ve Savunma Sanayii Başkanlığı, yerli üretim projelerine öncelik vermiş ve bu projelere yönelik destek ve teşvikler sağlanmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin savunma sanayisinde bağımsız bir konuma gelmesini sağlamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Türkiye, uluslararası alanda da savunma sanayisini tanıtmaya ve ihracat yapma fırsatı bulmaktadır. Yerli üretim savunma sanayi ürünlerinin kalitesinin ve teknolojik seviyesinin yükselmesi, Türkiye'yi savunma sanayi ihracatında önemli bir aktör haline getirmektedir. Bugün, Türk savunma sanayisi ürünleri dünya genelinde birçok ülkeye ihraç edilmekte ve bu durum, ülkenin ekonomik kalkınmasına da katkı sağlamaktadır (Nye & Welch, 2009). Türkiye, savunma sanayisinde elde ettiği başarılarla uluslararası alanda saygın bir konuma gelmiş ve bu alandaki bağımsızlığını pekiştirmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk savunma sanayisine olan katkılarının bir diğer önemli boyutu ise, teknolojik bağımsızlık ve yerli üretim kapasitesinin artırılmasıdır. Savunma sanayisinde yapılan yatırımlar ve geliştirilen projeler, Türkiye'nin askeri teknolojilerde kendi kendine yetebilme kapasitesini artırmaktadır (Dunne vd., 2001). Bu durum, Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamada ve dış tehditlere karşı daha güçlü bir duruş sergilemesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk savunma sanayisinin gelişiminde bir dönüm noktası olmaktadır. Harekât sırasında yaşanan ambargolar ve dış yardımın kesilmesi, Türkiye'yi kendi savunma sanayisini kurma ve geliştirme yönünde harekete geçirmektedir. Bu süreçte,

TSKGV'nin kurulması, ASELSAN, TAI, ROKETSAN gibi kuruluşların faaliyete geçmesi ve yerli üretim projelerinin hayata geçirilmesi gibi önemli adımlar atılmıştır. Bugün, Türk savunma sanayisi, yerli ve milli üretim kapasitesiyle uluslararası alanda saygın bir konuma gelmiş ve ülkenin savunma ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılayabilen bir yapıya kavuşmaktadır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın bu süreçteki rolü, Türkiye'nin savunma sanayisinde bağımsızlık ve teknolojik üstünlük hedeflerine ulaşmasında kritik bir öneme sahiptir.

Savunma harcamaları ekseninde bir diğer önemli dönem ise, 1980 askeri darbesi sonrasıdır. Bu dönem Türkiye'nin savunma harcamaları yeniden artış göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin NATO içindeki rolü ve bölgesel güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda askeri modernizasyon projeleri başlatılmaktadır. Turgut Özal hükümeti döneminde, savunma sanayisinin yerli imkanlarla geliştirilmesi için önemli adımlar atılmış ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı kurulmuştur (Mevlütöglü, 2017). Bu adımlar, Türkiye'nin savunma harcamalarının artmasına ve askeri kapasitesinin modernizasyonuna yönelik önemli birer dönüm noktası olmaktadır.

1990'lar boyunca, hem Türkiye'nin dış politikası hem de dünya siyaseti, bölgesel çatışmalar ve terörle mücadele ile şekillenmektedir. Bu yüzden 1990'lı yıllar, Türkiye'nin savunma harcamalarının bölgesel çatışmalar ve terörle mücadele çerçevesinde şekillendiği bir dönemdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Türkiye'nin güvenlik tehditleri de değişim göstermiştir. Özellikle PKK terör örgütüne karşı yürütülen operasyonlar, savunma harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu dönemde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen terörle mücadele operasyonları için savunma bütçesinden büyük kaynaklar ayrılmaktadır. Ayrıca, 1991 Körfez Savaşı'nın etkileri, Türkiye'nin bölgesel güvenlik stratejilerini ve savunma harcamalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Irak'ın kuzeyinde oluşan otorite boşluğu ve mülteci krizleri, Türkiye'nin askeri harcamalarının artmasına ve sınır güvenliğinin güçlendirilmesine yönelik önlemler almasına yol açmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde ise, Türkiye'nin savunma harcamalarında ve savunma sanayisinde önemli bir büyüme gözlemlenmektedir. AK Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin savunma politikalarında ve harcamalarında ciddi değişiklikler gözlenmiştir. Bu dönemde, yerli savunma sanayisinin geliştirilmesi amacıyla büyük yatırımlar yapılmış ve Türkiye, savunma alanında dışa bağımlılığı azaltılması hedeflenmiştir. Özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren, İnsansız Hava Araçları (İHA), tanklar, savaş gemileri ve diğer askeri teçhizatların yerli üretimi hız kazanmıştır. Bu yatırımlar, Türkiye'nin savunma harcamalarının artmasına ve yerli savunma sanayisinin küresel arenada rekabet edebilir hale

gelmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 2010'dan sonra, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak savunma harcamalarını artırdığı ve askeri kapasitesini güçlendirdiği bir dönem başlamaktadır. Arap Baharı, Suriye İç Savaşı ve bölgedeki diğer çatışmalar, Türkiye'nin savunma politikalarını ve harcamalarını derinden etkilemiştir. Özellikle Suriye sınırında oluşan güvenlik tehditleri, Türkiye'nin askeri harcamalarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin savunma sanayisi de büyük bir ivme kazanmıştır. Yerli üretim olan T-129 ATAK helikopteri, Altay tankı, Bayraktar TB2 İHA ve bunların mühimmatlarının geliştirilmesi gibi projeler, Türkiye'nin savunma harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin NATO ile olan işbirliği ve ABD ile yaşanan gerilimler de savunma harcamalarının yönünü belirlemiştir.

Günümüzde Türkiye, savunma harcamalarını artırmaya devam etmektedir. 2020'li yıllarda, bölgesel tehditlerin ve küresel güvenlik dinamiklerinin değişmesi, Türkiye'nin savunma harcamalarının daha da artmasına neden olmuştur. Türkiye, savunma sanayisinde dışa bağımlılığı azaltmak ve yerli üretimi artırmak amacıyla büyük projeler yürütmektedir. Milli Muharip Uçak (MMU) projesi, Milgem ve Milden deniz projelerinin yanı sıra Uçan unsurları taşıyabilen Amfibi Gemi ve hava savunma sistemleri ve çeşitli kapsamda füze sistemleri gibi projeler, Türkiye'nin savunma harcamalarının gelecekte de yüksek seviyelerde seyredeceğini göstermektedir. Yine İnsansız Hava araçlarına dair de Akıncı, Anka-3 ve Kızılelma gibi projeler de toplumsal desteği ile birlikte Türkiye'nin savunma sanayii kapsamındaki stratejisine ışık tutmaktadır.

Türkiye'nin Savunma Sanayii alanındaki gelişiminin ve politika kurgusunun yürütücülüğünü ise en büyük kullanıcı ve doktrin sahibi ana kurum olarak Milli Savunma Bakanlığının (MSB) yanı sıra 1989 yılında MSB'na bağlı bir müsteşarlık olarak kurulan, 2017 yılında doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlanarak akabinde 2018 yılında Başkanlık kapsamını alan T.C.C.B. Savunma Sanayii Başkanlığı sağlamaktadır.

Türkiye'nin Savunma Sanayii Yatırımları ise yine Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) koordinasyonunda ve doğrudan Cumhurbaşkanı riyasetinde toplanan 3238 sayılı kanun çerçevesinde oluşturulmuş olan Savunma Sanayii İcra Komitesince karara bağlanmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin savunma harcamalarının tarihsel değişimi, ülkenin jeopolitik konumu, bölgesel tehditler ve ulusal güvenlik politikaları ile yakından ilişkilidir. 1950'lerden günümüze kadar geçen süreçte, savunma harcamaları önemli değişiklikler göstermiş ve Türkiye'nin askeri kapasitesini modernize etme çabaları doğrultusunda şekillenmiştir. Gelecekte de Türkiye'nin savunma harcamaları, bölgesel ve küresel güvenlik dinamiklerine

bağlı olarak önemli bir rol oynamaya devam edecektir.

2.3.1. Rakamlarla Kronolojik Durum

- 1950 - 1954: ABD'nin askeri yardımları, Türkiye'nin savunma harcamalarının yaklaşık yüzde 70'ini karşılamıştır.
- 1955 - 1960: Türkiye'nin savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 3- 4'ü seviyelerinde seyretmiştir
- 1961 - 1970: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 4 - 5'i arasında değişmiştir.
- 1970 - 1974: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 4 - 5 aralığındadır.
- 1975 - 1980: Kıbrıs Harekatı sonrası ve ABD ambargosu ile birlikte savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 5 - 6'sına yükselmektedir.
- 1980 - 1985: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 4- 5 seviyelerinde kalmaktadır.
- 1986 - 1990: Bu dönemde savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 3.5- 4.5 aralığında seyretmektedir.
- 1991 - 1995: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 4- 5'ine çıkmıştır.
- 1996 - 2000: Savunma harcamaları yüzde 5 - 6 seviyelerinde kalmaktadır.
- 2001 - 2005: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 3.5- 4 aralığında kalmaktadır.
- 2006 - 2010: Harcamalar yüzde 3-3.5 seviyelerine düşmüş, ancak mutlak değer olarak artış göstermektedir.
- 2011 - 2015: Savunma harcamaları GSYİH'nin yüzde 2.5- 3'ü seviyelerinde kalmaktadır.
- 2016 - 2020: Harcamalar yüzde 2.5- 3 aralığında seyretmiş, özellikle Suriye operasyonları ve savunma sanayisi projeleri ile artmaktadır (SIPRI verileri).
- 2020 yılında savunma harcamaları yaklaşık 17,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.
- 2021 yılında harcamalar yaklaşık 15–16 milyar dolar bandında seyretmiştir.
- 2022 yılında savunma harcamaları yaklaşık 10,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

- 2023 yılında savunma harcamaları yaklaşık 19,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.
- 2024 yılında savunma harcamaları yaklaşık 25 milyar dolar seviyesine ulaşarak önemli bir artış göstermiştir.
- 2025 yılı için ise henüz kesinleşmiş veri bulunmamasıyla birlikte, mevcut artış trendinin devam ettiği ve harcamaların 25 milyar doların üzerinde gerçekleşmesinin beklendiği değerlendirilmektedir.
- Bu dönemde özellikle dikkat çeken husus, 2022 yılında belirgin bir düşüş yaşanmasına rağmen 2023 ve 2024 yıllarında savunma harcamalarında güçlü bir artışın gerçekleşmesidir. Ayrıca 2024 itibarıyla harcamaların yaklaşık %1,9 GSYİH oranına ulaştığı görülmektedir ((Macrotrends, n.d.).

2.4. Türkiye’de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Türkiye'nin savunma harcamaları genel olarak artmaktadır. Bu büyümeyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin jeostratejik önemi ve jeopolitik konumudur. Ayrıca komşu ve bölge ülkeleri ile ilişkiler, algılanan tehditler, terör sorunu, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık sayılabilir (Altun, 2017: 277).

Ülkenin Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi görmesi, önemli enerji hatlarına yakınlığı ve stratejik konumu, savunma harcamalarının artmasında belirleyici rol oynamaktadır. İkinci olarak, Türkiye'nin komşu ve bölge ülkeleri ile ilişkileri önemli bir faktördür. Suriye, Irak, İran gibi ülkelerle sınır komşusu olması ve bu bölgelerde yaşanan çatışmalar, Türkiye'nin savunma politikalarını şekillendirmektedir. Bölgedeki istikrarsızlık ve güvenlik tehditleri, savunma harcamalarının artmasında etkili olmaktadır. Üçüncü olarak, Türkiye'nin algıladığı güvenlik tehditleri de savunma harcamalarını arttırmıştır. Özellikle terör örgütlerinin varlığı ve faaliyetleri, Türkiye'nin iç güvenliğini sağlama ve sınırlarını koruma ihtiyacını artırmaktadır. Son olarak, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık da savunma harcamalarını etkileyen bir faktördür. Türkiye'nin iç politik ve ekonomik gelişmeleri, savunma bütçesinin belirlenmesinde ve savunma sanayiinin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu faktörler, Türkiye'nin savunma harcamalarının artmasını sağlayan dinamiklerdir ve ülkenin savunma politikalarını şekillendiren temel unsurları oluşturmaktadır.

2.4.1. Türkiye'nin Jeopolitik Konumu

Türkiye hem dünya siyasetinde hem de bölge siyasetinde önemli ve anlamlı bir yer işgal etmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumuna bakacak olursak doğu-batı doğrultusunda Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kavşağında yer almaktadır. Akdeniz, Ege, Karadeniz, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'ya hakim, üç kıta arasındaki hava, deniz, kara ve demiryolu ulaşım yollarının kesişme noktasını oluştururken, diğeri doğu-batı yönünde uzanmaktadır. “Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla büyük bir öneme sahip olup Karadeniz üzerinden gelen deniz ulaştırma yollarını Ege ve Akdeniz'e bağlayarak kontrol altında tutar. Ayrıca Avrasya'ya açılan kapı özelliği ile Cebelitarık'tan başlayıp Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan stratejik bir öneme sahiptir” (Davutoğlu, 2014: 102-116). Bu özellikleri bakımından Dünya da Türkiye kadar jeostratejik ve jeopolitik öneme sahip ikinci bir ülke bulunmamaktadır (Taş, Örnek ve Aksoğan, 2013: 659-682). Bu nedenle Türkiye'nin savunma harcamalarının yalnızca askeri kapasiteyi artırmakla sınırlı kalmayıp, ülkenin jeopolitik avantajlarını korumak ve bölgesel istikrarı sağlamak açısından da büyük bir önemi bulunmaktadır.

Türkiye yer altı, yerüstü ve su kaynakları açısından çok zengin bir ülkedir. Nehirler yüzünden Ortadoğu ülkeleriyle sorun yaşayabileceğimiz ve ülkemizden geçen nehirler nedeniyle önümüzdeki yıllarda savaş görebileceği iddia edilmektedir. Türkiye'nin bir diğer jeostratejik önemi de Hazar petrol havzasının ve dünyada önemli petrol rezervlerine sahip Ortadoğu'dan gelen petrolün Avrupa'ya taşınmasında köprü görevi görmesidir. Türkiye, önemli bir finans merkezi ve petrol kaynağı olarak Ortadoğu'daki günümüz ekonomik savaşlarında önemli bir rol oynamaktadır (Ergüvenç, 1998: 135- 136). Bu özelliği, Türkiye ile komşu ülkeler arasındaki askeri, siyasi ve ekonomik ilişkileri doğrudan etkilediğinden, Türkiye, komşu ülkelerin her zaman dikkate alması gereken bir faktördür (Acar, 1992: 99).

Orta Doğu: Türkiye, Orta Doğu'da stratejik bir konuma sahiptir ve bölgedeki istikrar ve güvenliğin korunması Türkiye için önemli bir savunma hedefidir. Irak ve Suriye gibi komşu ülkelerdeki iç savaşlar, terör örgütlerinin faaliyetleri ve bölgesel güç dengeleri Türkiye'nin savunma politikalarını şekillendirmektedir.

Balkanlar: Balkanlar, Türkiye için tarihî, kültürel ve stratejik öneme sahip bir bölgedir. Balkanlar'da yaşanan siyasi ve etnik gerilimler, Türkiye'nin savunma harcamalarını artırmaya yönlendiren faktörler arasında yer almaktadır.

Kafkasya: Türkiye, Kafkasya bölgesinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi ülkelerle stratejik işbirliği ve ilişkiler içindedir. Kafkasya'da yaşanan siyasi gerginlikler ve Dağlık Karabağ sorunu gibi konular, Türkiye'nin savunma politikalarını etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.

Akdeniz: Akdeniz, enerji kaynakları, deniz ticareti ve stratejik öneme sahip bir bölgedir. Doğu Akdeniz'de yaşanan doğal gaz kaynaklarına ilişkin gerilimler ve deniz yetki alanları konusundaki anlaşmazlıklar, Türkiye'nin savunma harcamalarını artırmasında etkili olmaktadır.

Bu bölgelerdeki stratejik öneme sahip olması nedeniyle, Türkiye'nin savunma harcamaları bölgesel dengeyi sağlamak, ulusal güvenliği korumak ve ulusal çıkarları güvence altına almak için kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin jeostratejik konumu, bölgesel barış ve güvenliği sağlamak adına güçlü bir savunma altyapısının oluşturulmasını gerektirmektedir.

Türkiye'nin sınır komşularının neredeyse tamamı, halefi olduğu Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kurulmuştur. Bu ülkelerin çoğu ile iyi ilişkilerden bahsetmek artık mümkün değildir. Bazı ülkeler Türk yönetiminden rahatsız olurken, bazıları da Türkiye'yi kendileri için bir tehlike kaynağı olarak görülmektedir. Bu ülkeler arasındaki zararlı işbirliğinden, kültürel ve mezhepsel farklılıklardan yararlanarak ve Türkiye'nin etnik bir sorunu olduğu propagandasını yaparak amaçlarına ulaşmaya çalışılmaktadır (Akyol, 1976:25). Bu durum, yalnızca iç güvenlik açısından değil, aynı zamanda ülkenin bölgesel ve uluslararası politikalarını şekillendirmede de savunma stratejilerinin önemini artırmaktadır. Böylece, savunma harcamaları ve askeri hazırlıklar, sadece dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda bilgi ve propaganda savaşlarına karşı da bir araç olarak görülmektedir.

Türkiye, komşu ülkelerle dengeli bir siyasi strateji izlemeli ve iç karışıklıkların ve çatışmaların yaşandığı alanlara yakın olması nedeniyle barış zamanında bile tehditlere ve potansiyel risklere karşı ulusal savunma kabiliyetini güçlendirmelidir. Bu gerekliliğin olası sonucu, her dönemde daha yüksek savunma harcamalarıdır. Ayrıca, Türkiye'nin savunma harcamalarını etkileyen en önemli faktörlerden biri de komşu ülkelerin savunma harcamalarının düzeyidir. Zamanla savunma harcamaları artan komşu ülkeler, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmektedir. Bu tehditleri durdurmak için Türkiye'nin askeri bir güç oluşturması gerekiyordu. Türkiye, Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesiyle hareket eden, hedefi saldırmak değil, bir saldırıya karşı vatanını savunmak olan bir askeri güce sahiptir (Yıldırım ve Sezgin, 2002: 121-128). Bu anlayış, Türkiye'nin savunma politikalarının temelinde koruyucu ve caydırıcı bir nitelik taşımasını sağlamaktadır. Dolayısıyla savunma harcamaları, saldırgan bir yaklaşım yerine ülkenin güvenliğini ve bölgesel istikrarını destekleyecek şekilde planlanmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye, Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya'daki değişimleri yakından takip etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sınırları sekiz yeni ülkeye genişleyen Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye gibi ülkelerle komşu olmuştur. Bu durum, Türkiye'yi dünyada en çok komşuya sahip ülkelerden biri yapmıştır. Kafkasya'da, Türkiye'nin Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ilişkileri, bölgedeki güvenlik dinamiklerini etkilemiş ve Türkiye'nin bölgesel denge politikalarını şekillendirmiştir. Balkanlar'da, Yugoslavya'nın dağılması sonucu ortaya çıkan yeni devletlerle olan ilişkiler, Türkiye'nin Balkanlar'da barış ve istikrarın korunmasına yönelik çabalarını artırmıştır. Orta Doğu'da, Irak'ın işgali, Suriye iç savaşı ve terör tehditleri gibi gelişmeler, Türkiye'nin dış politikasını ve savunma stratejilerini doğrudan etkilemiştir. Orta Asya'da ise, Türk cumhuriyetleri ile olan kültürel, ekonomik ve askeri ilişkiler güçlenmiş ve Türkiye'nin bölgedeki etkinliği artmıştır. Türkiye'nin geniş coğrafi komşuluk ilişkileri, ülkenin savunma harcamalarını ve dış politika stratejilerini karmaşık hale getirmektedir. Özellikle Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya gibi stratejik bölgelerdeki değişimleri yakından takip etmek ve buna göre ulusal güvenliği korumak Türkiye için önemli bir öncelik haline gelmiştir (İlhan, 1999: 23). Türkiye'nin bu bölgelerdeki değişimleri yakından izlemesi ve çeşitli diplomatik, askeri ve ekonomik girişimlerde bulunması, ülkenin ulusal güvenliğini korumasına ve bölgesel istikrarı desteklemesine yardımcı olmaktadır. Ancak karmaşık coğrafi komşuluk ilişkileri ve farklı etkilerle karşılaşma riski, Türkiye'nin dış politika stratejilerini esnek ve dengeli tutmasını gerektirmektedir.

Bunların yanında Türkiye'nin Kimyasal, Biyolojik, Radrasyon ve Nükleer (KBRN) silahları olmamasına rağmen, çevresi tamamen KBRN tehdidi ile örülmüştür. İletişimin yüksek hızlara ulaştığı günümüzde kitle imha silahlarının kullanımı ve üretimine ilişkin bilgilerin açık bir şekilde açıklanması KBRN tehdidini artırmıştır (Işık, 2002: 98-99). Neredeyse tüm komşu ülkeler uzun menzilli ve etkili füzelere sahiptir ve bu yeteneklerini sürekli olarak genişletmektedir, başlangıçta bu sistemleri önleme ve güçlü bir füze savunma sistemi ile birliklerin sürekliliğini sağlamak için füzelere karşı onları korumaktadır (Arısüt, 2004: 53).

2.4.2. Türkiye'nin Algıladığı Tehditler ve Terör Sorunu

Yükselen ve gelişen Türkiye yarım asırdır her gün terör tehdidiyle karşı karşıyadır. Türkiye, etnik milliyetçi/bölücü örgütlerden dini örgütlere, sağcı ve solcu ideolojik örgütlere kadar çeşitli gruplar tarafından ihtiyaçları karşılanan terör örgütlerinin hemen her türüne maruz kalmaktadır. Bu durum istikrarsızlık, üretime yatırım yapılamaması ve bütçenin

büyük bir kısmının terör olaylarının önlenmesine harcanması nedeniyle kalkınmanın gecikmesine neden olmuştur (Uygur, 2002: 119).

Türkiye, aşırı sol örgütlerin ve Ermeni-Asala terör örgütünün ve 1973 ile 1985 yılları arasında PKK/KONGRA-GEL, Hizbullah ve El Kaide terör örgütlerinin çoğalması da dahil olmak üzere yaklaşık 50 yıldır terörizmle mücadele etmektedir.

Türkiye'nin algıladığı tehditler içerisinde; Yunanistan ile yaşanan Ege ve Kıbrıs sorunları (Adalar, Kara Suları ve Kıta Sahaneliği,); "Batı Trakya'da yaşayan Türklere yapılan baskılar; Türkiye'nin Avrupa Birliği ile son dönemlerde hızlanan yakın ilişkilerini engelleme çalışmaları; Suriye'nin Fırat sularının paylaşılması ile ilgili garip beklentileri, Türkiye'den toprak talebi ve PKK terör örgütüne destek vermeleri; Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler; İran'ın kabul ettiği dini rejimi yaymaya yönelik tutumları ve birçok devletin karşı çıkmasına rağmen devam ettirdiği nükleer enerjiyi güçlendirme faaliyetleri sayılabilir" (Taş, 2013: 12).

Ayrıca, "SSCB'nin dağılmasından sonra azınlık ve etnik grupların bağımsızlık yanlısı hareketleri Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve üniter devlet yapısını tehdit etmiş ve bu durum ülkemize özellikle PKK terörü şeklinde yansımıştır." (Taş, 2013: 12). Türkiye'de özellikle 1984 yılından itibaren askeri harcamalarda, ek araç seferlerinde, artan helikopter ve uçak seferlerinde, aşırı silah kullanımında vb. önemli artışlar olmuştur. 1984 ile 2005 arasında PKK terörünün doğrudan maliyeti 63 milyon ABD doları ile 670 milyon ABD doları arasındaydı; Dolaylı maliyetlerin 95 milyon ABD Doları ile 505 milyon ABD Doları arasında olduğu tahmin edilmektedir (Alp, 2013: 15). Türkiye'de terör faaliyetlerinin artması, savunma harcamalarında belirgin bir artışa neden olmuştur. Bu artış, ülkenin iç güvenliğini sağlamak için zorunlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Özellikle PKK, DHKP-C, FETÖ ve IŞİD gibi örgütlerin faaliyetleri, Türkiye'nin savunma ve güvenlik politikalarını güçlendirmesini ve bu doğrultuda savunma harcamalarını artırmasını gerektirmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik kaynaklarının büyük bir kısmının savunma alanına yönlendirilmesine ve bu kaynakların alternatif yatırım faaliyetlerinden vazgeçilmesine neden olmuştur. Terörizmle mücadeledeki bu ekonomik ve sosyal kayıplar, ülkenin uzun vadeli ekonomik büyüme potansiyelini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, savunma harcamalarındaki artış, uluslararası güvenlik riskleri ve Türkiye'nin uluslararası algısını da etkileyerek ülkenin dış politika stratejilerini karmaşık hale getirmiştir.

2.4.3. Ekonomik ve Siyasi İstikrarsızlık

Türkiye uzun yıllardır ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmekte ve bu çatışma siyasi istikrarsızlığa yol açmaktadır. Türkiye'de ekonomik istikrarın en önemli göstergelerinden biri olan ödemeler dengesi gerilmekte, enflasyon çok yükselmektedir. Enflasyon seviyeleri ve ödemeler dengesindeki olumsuz gelişmeler bazı harcama kalemlerinde kısıtlamalara yol açmaktadır. Böylece, Türkiye'nin savunma harcamaları, özellikle 1978, 1979, 1989 ve 1994 yıllarında, Türkiye'nin ödemeler dengesi ve yüksek enflasyon oranları nedeniyle gerilemiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin kamu dengesi önemli ölçüde bozuldu. Türkiye uzun yıllardır ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmektedir ve bu durum bazı dönemlerde siyasi istikrarsızlığa da yol açmıştır. Ülke ekonomisindeki bazı önemli göstergelerdeki sorunlar, bu istikrarsızlığın belirtileridir (Köse, Gölpek ve Doğan, 2020:141):

Ödemeler Dengesi: Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunları, dış ticaret açığı ve cari işlemler dengesi açıkları şeklinde kendini göstermektedir. Özellikle enerji ve hammadde ithalatı, bu açıkları artıran önemli faktörler arasındadır. Dış borçlanma ihtiyacı ve döviz rezervlerindeki düşüşler de ödemeler dengesi sorunlarını derinleştirmektedir.

Enflasyon: Türkiye ekonomisinde enflasyon sorunu uzun yıllardır devam etmektedir. Yüksek enflasyon, tüketici fiyatlarının artışıyla birlikte, vatandaşların alım gücünü düşürmekte ve ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Enflasyon, genellikle maliye politikaları, para politikaları ve dış faktörler gibi pek çok nedenden etkilenmektedir.

Siyasi İstikrarsızlık: Ekonomik göstergelerdeki bu sorunlar, zaman zaman siyasi istikrarsızlığa da yol açmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde politik belirsizliklerin artması, yatırımcı güvenini azaltmakta ve ekonomik riskleri artırmaktadır. Ayrıca, hükümet politikaları ve reform süreçlerinde yaşanan aksaklıklar da siyasi istikrarsızlığı derinleştirebilmektedir.

Yatırım ve Büyüme: Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlık, yatırım ortamını olumsuz etkilemekte ve uzun vadeli büyüme potansiyelini sınırlamaktadır. Yatırımcıların belirsizlikten kaçınması, işsizlik oranlarının yüksek kalmasına ve ekonomik büyüme hızının düşük kalmasına neden olmaktadır.

Dış Faktörler: Türkiye'nin ekonomik istikrarsızlığı, uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar, küresel ekonomik gelişmeler ve jeopolitik faktörler gibi dış etkenlerden de etkilenmektedir. Özellikle döviz kurlarındaki ani değişimler, enflasyon ve ödemeler dengesi üzerinde önemli etkilere sahip olabilmektedir.

Bu zorluklarla mücadele etmek için Türkiye, mali disiplin, yapısal reformlar,

enflasyonla mücadele politikaları ve dış ticaret dengesi iyileştirmesi gibi çeşitli politika önlemleri almaktadır. Ancak ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir büyümenin desteklenmesi için daha fazla çaba gerekmektedir (Özkoç ve Akbaş, 2019:46).

Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık nedeniyle, ülkeyi dış ve iç tehditlerden korumak için güçlü bir TSK'ya ihtiyaç vardır. 1960, 1971 ve 1980'de çok partili koalisyon hükümetleri sırasında meydana gelen karışıklıklar ve askeri müdahaleler istikrarsızlık göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle, istikrarsızlık ortamında savunma harcamaları istikrarlı bir şekilde arttırmaktadır.

2.4.4. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Kaynakları

Türkiye'nin savunma harcama kaynakları ikiye ayrılmaktadır. Bunlar bütçe fonları ve bütçe dışı fonlardır. Bütçe içi kaynaklar: MSB (Milli Savunma Bakanlığı) ödenekleri, JGK (Jandarma Genel Komutanlığı) ödenekleri, SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) ödenekleri, REMO (Resmi Muhabere Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı) ödenekleri ve Özel Kanunlara Dayalı ve Devirli ödeneklerdir. Bütçe dışı kaynaklar ise: Hibe ve dış yardımlar, TSKGV (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı) kaynakları ve SSDF (Savunma Sanayi Destekleme Fonu) kaynaklarıdır. Savunmaya ayrılan kaynaklarının toplamına genel olarak baktığımızda ortalama %84 bütçe içi kaynaklardan, %16 ise bütçe dışı kaynaklardan yapıldığı görülmektedir (Günlük Şenesen, 2001:28; Köse, Gölpek ve Doğan, 2020:140).

Türkiye'de savunma bütçesi MSB, JGK ve SGK'ya ait harcamaları kapsamaktadır. Harcamaların genel ortalamasında MSB'nin payı %84, JGK'nın payı %15 ve SGK'nın payı ise %1 civarındadır. MSB'ye bağlı komutanlıkların ödeneklerinin genel ortalaması ise %49 KKK, %22 HVKK, %7 DZKK ve %7 GENKUR'a ayrılmaktadır (Günlük Şenesen, 2002: 57-58).

Türkiye yapmış olduğu savunma harcamalarını her yıl SIPRI'ye ve NATO'ya, MSB, SGK ve JGK bütçeleri ile TSKGV ve SSDF harcamaları, dış borç geri ödemesi, Sosyal Güvenlik Kurumunun emekli askeri personel ödemeleri, Dışişleri Bakanlığının Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı harcamalarını ve NATO katkı payını göndermektedir (Günlük Şenesen, 2002: 67).

2.4.4.1. Bütçe Kaynakları

Türkiye'nin savunma harcamalarının büyük bölümü bütçe fonlarından karşılanmaktadır. MSB bu kaynakların en büyük payına sahiptir. Sonra JGK ve SGK bütçeleridir. Bunların yanında REMO ödenekleri ile özel kanunlara dayalı ve devirli ödenekler gelmektedir. Özel

kanunlara dayalı ve devirli ödeneklerin içeriğinde ise: Harita alım ve yapım işinden elde edilen gelirler, askeri arazilerin satışından elde edilen gelirler, ihtiyaç fazlası mal ve hizmetlerinin satışı ve kirası ile yabancı personel eğitimlerinden elde edilen gelirler, savunma harcamalarının finansmanı için alınan vergiler ve kara, deniz ve hava taşıtlarından alınan kiralar ile Türkiye’de yerleşik bulunan erken ihbar radar mevzilerinin bakımlarından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

2.4.4.2. .Milli Savunma Bakanlığı ödenekleri

Milli savunma stratejik planı çerçevesinde Türkiye'nin güvenliğinin ve bağımsızlığının sağlanması; hızla gelişen teknoloji ve bilgi çağına ayak uyduran, ulusal karakterini koruyarak her türlü sosyal, siyasal, hukuki ve kültürel ihtiyaca cevap veren bir kamu kurumudur. Türkiye'nin ve dünyanın gelişimine paralel olarak olası saldırı ve tehditlerle mücadele etme gücüne sahip olan teşkilat, iş birliği içinde dinamik ve sistemli bir şekilde TSK'nın ihtiyaçlarını karşılama çabasıdır. Bu konuda tüm gereksinimler karşılanmış ve yıllar içinde çabalar artırılmıştır. Savunma harcamaları yapılırken büyük bir bölümü Milli Savunma Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. GENKUR'un belirlediği ana programlar, öncelikler ve ilkeler, yurt içi hizmetler, seferberlik, askeri tedarik, araç/teçhizat, her türlü silah ve ihtiyaç, askeri adalet, araştırma ve geliştirme ve savunma politikası çerçevesindedir. Dolayısıyla merkezi yönetim bütçesi, Milli Savunma Bakanlığı, GENKUR ve Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıklarının bütçelerini kapsamaktadır (Yentürk, 2009: 9).

2.4.4.3. Jandarma Genel Komutanlığı ödenekleri

Polis teşkilatının bulunmadığı ve SGK'nın faaliyet göstermediği Türkiye kıyılarında Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) faaliyet göstermektedir. JGK, savaş ve seferberlik durumlarında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile belirlenen Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'na bağlı olarak görev yapmakta, barış zamanında ise diğer emirlerle olağan görevlerini ifa etmektedir (JGK, 2021b).

2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun'un 18. maddesine göre, JGK bütçesi, İçişleri Bakanlığı bütçesinden ayrı olarak hazırlanmakta olup, JGK merkezi Sahil Güvenlik Komutanlığı ödenekleri.

SGK, Türkiye'nin tüm sahil şeridinde, Çanakkale ve İstanbul boğazlarında, Marmara Denizinde, körfez ve limanlarda, ulusal ve uluslararası hukuk kuralları gereğince denetimi ve egemenliği altında kalan deniz alanları ile karasularında münhasır ekonomik bölgesinde hizmet veren silahlı kolluk kuvveti olup İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapmaktadır (Sgk,

2021b).

2692 Sayılı SGK 14. Maddesine göre: SGK'nın bütçesi, İçişleri Bakanlığı bünyesinde ama Bakanlık bütçesinden ayrı olarak hazırlanmaktadır. Bu maddeden anlaşılacağı üzere SGK merkezi yönetim bütçesinde genel bütçeli idareler arasında olmakla birlikte İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerine devam etmektedir (Sgk Kanunu, 1982).

2.4.4.4. Özel Kanunlara Dayalı Ve Devirli Ödenekler

Devlette mali kısıtlamalar olması durumunda, özel kanunlardan elde edilen gelir, tedarik sisteminin aksamasını önlemek için kullanılmaktadır. Çeşitli özel kanunlarla elde edilen gelirlerin bir kısmı TSK'nın acil ihtiyaçları için kullanılmaktadır. Cari yıl bütçe gelirlerine dahil edilen bu gelir, sadece tasarlandığı alanda harcanmaktadır. Bu gelirin geri kalanı bir sonraki mali yıla gider. Özel kanunlara dayalı ve devirli ödenekler: 1601 sayılı kanunun gereğince “REMO Ödenekleri”, 203 sayılı kanun gereğince “Harita Alım ve Yapım İşlerinden Elde Edilen Gelirler”, 189 sayılı kanun gereğince “Askeri Arazilerin Satışlarından Elde Edilen Gelirler”, 3212 sayılı kanun gereğince “İhtiyaç Fazlası Mal ve Hizmetlerinin Satışı ve Kirası ile Yabancı Personel Eğitimlerinden Elde Edilen Gelirler”, 1111, 3031, 3478 ve 3802 sayılı kanun gereğince “Dövizli Askerlikten Elde Edilen Gelirler” “Savunma Harcamalarının Finansmanı İçin Alınan Vergiler” ve “Kara, Deniz ve Hava Taşıtlarından Alınan Kiralar ile Türkiye’de Yerleşik Bulunan Erken İhbar Radar Mevzilerinin Bakımlarından Elde Edilen Gelirler” olarak sıralanabilir (Kaya, 2004: 43).

2.4.4.5. Reorganizasyon Ve Modernizasyon Ödenekleri

1950'lerden bu yana, ABD askeri sübvansiyonları 1970'lerde kademeli olarak azaltıldı ve silahlı kuvvetleri silahlarını geri çekmeye zorlayan Kıbrıs barış kampanyasının ardından uygulanan bir silah ambargosu nedeniyle tamamen durduruldu. Sağlanacak malzeme ve silah tedarikinin de kendi mali imkânları vardır ve bu konuda yeni tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu kapsamda, TSK'nın yeniden teşkilatlanması, araç, gereç ve silahlarını yenilenmesi için MSB'ye ileriki yıllara geçici yüklenmelere girişme yetkisi 27.6.1972 tarih ve 1601 Sayılı Kanunun yayım tarihi olan 8 Temmuz 1972'den itibaren verilmektedir (Maliye Bakanlığı, 1993: 141). Bu düzenleme, savunma harcamalarının planlı ve uzun vadeli bir perspektifle yürütülmesini sağlamış ve TSK'nın modernizasyon süreçlerinde sürekliliğin korunmasına katkıda bulunmuştur.

REMO fonlarının ve özellikle Milli Savunma Bakanlığı bütçe ödeneklerinin cari yılda kullanılmaması ve aktarılan milyarların birikmesi durumunda, yeni bir taslak hazırlanarak

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır. Türkiye’de onaylanan bu taslak, "TSK Stratejik Hedef Planı"nın uygulanmasını desteklemek amacıyla hazırlanmış olup, 2 Temmuz 1992 tarihli ve 3833 seri numaralı kanunla yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, sonraki yıllar için taahhütlere izin vermekte olup, 1 Ocak 1993 itibarıyla uygulamaya konulmaktadır (Maliye Bakanlığı, 1993: 143). Böylece savunma harcamalarının planlanması ve bütçe tahsisi, sadece mevcut yıl ile sınırlı kalmayıp, uzun vadeli projeler ve modernizasyon programları da dikkate alınarak yürütülebilmektedir. Bu yaklaşım, TSK’nın araç, gereç ve silahlarının düzenli olarak yenilenmesini destekleyerek, askeri kapasitenin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu için ihtiyaç duyulan silah sistemlerinin bir yılda temin edilmesi mümkün olmadığından ve Stratejik Hedef Plan projelerinin toplam maliyeti ve teslim süresi dikkate alındığında bu sistemlerin temini genellikle 5-10 yıl sürmektedir. Bakanlar Kurulu Kararı ile Milli Savunma Bakanlığı, JGK ve SGK'ya gelecek yıllar için taahhütte bulunma yetkisi verildi. Bu nedenle, Stratejik Hedef Planında yer alan projelerin gerçekleştirilebilmesi için her cari mali yılda Milli Savunma Bakanlığı, JGK ve SGK'nın ilgili bütçelerine yeterli ödeneğin ayrıldığı varsayılmaktadır (Maliye Bakanlığı, 1993: 144). Bu yaklaşım, savunma projelerinin planlanan takvim içinde yürütülmesini ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Böylece, modernizasyon ve altyapı projelerinin sürekliliği güvence altına alınmakta, TSK’nın operasyonel kapasitesi korunmaktadır.

2.4.4.6. Harita Alım ve Yapım İşlerinden Elde Edilen Gelirler

Haritalar Genel Müdürlüğü'nün üretim faaliyetleri, savunma ve geliştirme hizmetleri olarak yürütülmektedir (Harita Genel Müdürlüğü, 2021). Haritalar Genel Müdürlüğü'nün görevleri; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ile işbirliği içinde, vatan savunması için gerekli tüm plan ve haritaların temini ve basımı ile haritaların nitelik, zamanlama ve miktarının sağlanmasından sorumludur. Buradan elde edilen gelirler, MB'deki ilgili hesaba ve MSB Harita Genel Müdürlüğü adına yatırılır. Kullanımı tamamen Harita Genel Müdürlüğüne ait olan bu ödenek Müdürlüğün harita yapımı ile ilgili her türlü araç, gereç, yedek parça vb. giderlerinin karşılanması için Harita Genel Müdürlüğüne yapılacak talebin MSB tarafından onaylanmasıyla tahsis edilmektedir (Maliye Bakanlığı, 1993: 148-149). Türkiye, milli projelere ve yerli üretim girişimlerine daha fazla odaklanarak bu bağımlılığı azaltmaya çalışmaktadır (Alniak, 2006: 16).

2.4.4.7. Savunma Sanayi Destekleme Fonu

SSDF, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve operasyonel ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir fon sistemidir. Bu fon, vergi ve diğer gelir kaynaklarından sağlanan katkılarla desteklenir ve savunma harcamalarına ek bir finansman kaynağı sağlamaktadır. SAGEB, 1985 yılında 3238 sayılı Kanunla Milli Savunma Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş, 1989 yılında Savunma sanayii Müsteşarlığı ve 2018 yılında SSB olarak yeniden yapılandırılmıştır. 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanun'un 12. maddesi ile Merkez Komite nezdinde ve SSB'nin emriyle SSDF kurulmuştur (SSB, 2021a: 7). SSDF'nin kuruluş amacı: Modern savunma sanayinin geliştirilmesi ve TSK'nın modernizasyonunun sağlanması olmakla birlikte, ileriki yıllarda yapılan kanun değişiklikleri ile Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün güvenlikle alakalı tedarik taleplerinin de karşılanması sağlanmaktadır (Savunma Sanayi İle İlgili Bazı Düzenlemeler, 1985: 6800-6801).

2.4.4.8. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kaynakları

TSKGV, Türkiye'deki savunma sanayii projelerine finansal destek sağlamak amacıyla kurulmuş bir vakıftır. Vakıf, bağışlar, projelerden elde edilen gelirler ve diğer kaynaklardan gelen katkılarla faaliyet gösterir ve savunma harcamalarının finansmanında önemli bir rol oynar. TSKGV, daha önceki tarihlerde kurulan Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının birleştirilmesi ile kurulmuştur. İlk olarak, 1909 yılında "Donanma-i Hümayun Muaveneti Milliye" adıyla bir vakıf kurulmuş, fakat I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle vakfın faaliyetleri durdurulmuştur. Daha sonra 1965 yılında "Türk Donanma Cemiyeti" kurulmuş olup 1972 yılında cemiyet kapatılarak yerine, 1972 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığını güçlendirmek için "Türk Donanma Vakfı" kurulmuş ve 1981 yılında vakfın adı, "Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" olarak değiştirilmiştir. 1970 yılında, Hava Kuvvetleri Komutanlığını güçlendirmek için "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. Daha sonra TSK'nin güçlendirilmesi, ihtiyaç duyulan araç, gereç ve silahları yurt içinde üretebilecek bir savunma sanayi kurulması ve dışa bağımlılığı azaltabilmek için 17 Haziran 1987 tarihinde 3888 sayılı kanun ile Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının birleştirilmesiyle 26 Eylül 1987 tarihinde TSKGV faaliyetlerine başlamıştır (TSKGV, 2021). Bu bütçe dışı kaynaklar, Türkiye'nin savunma harcamalarını artırarak ulusal savunma kapasitesini güçlendirmesine ve maliyet etkinliğini artırmasına yardımcı olur. Ayrıca, bu kaynaklar, Türkiye'nin yerli savunma sanayiini destekleyerek teknolojik bağımsızlığını ve inovasyonunu teşvik etmeye de katkı sağlar.

2.4.4.9. Askeri Arazilerin Satışlarından Elde Edilen Gelirler

189 sayılı Kanuna göre, hizmet için zaruri olmayan, Milli Savunma Bakanlığı tarafından kullanılan ve devlete ait askeri arazi, arazi ve binalar gibi sabit kıymetlerin satışından elde edilen gelirlerdir. Askeri arazinin satışından elde edilen gelir, planın dayandırılacağı düzenli ve kalıcı bir kaynak olmadığı için kısa vadeli inşaat ve onarım hizmetlerinde kullanılmaktadır. Bu ödenek MSB veya GENKUR tarafından önerilen ihtiyaçlar dikkate alınarak MSB'nin onayı alınmak suretiyle ilgili kuvvet veya birimlere MSB Maliye Dairesi Başkanlığınca tahsis edilir. Askeri birlik ve kurumların ihtiyaç duyduğu mefruşat, demirbaş, yapı aksesuarları ile arazi, arsa, bina alımı veya mülkiyeti, büyük onarımlar, mevcut arazilerin genişletilmesi ve iyileştirilmesi ile acil durum silah, teçhizat, teçhizat vb. her türlü teminat için kullanılır. Hazine'nin artık ihtiyacı olmayan sabit kıymetlerin satışından doğan ihtiyaçlarını karşılamaktır (Maliye Bakanlığı, 1993: 148-150).

2.4.4.10. Diğer Kaynaklar

Türkiye savunma harcamalarının finansmanını yalnızca bütçe ile yapmamaktadır. Savunma bütçesine ilave olarak yabancı devletlerin yaptığı askeri hibe ve dış yardımlar, SSDF ve TSKGV gelirleri savunma harcamalarının bütçe dışı kaynaklarını oluşturmaktadır (Şenesen Günlük, 2002: 42). Bu çeşitlendirilmiş finansman modeli, savunma projelerinin sürdürülebilirliğini artırmakta ve bütçedeki ani dalgalanmalardan kaynaklanabilecek aksaklıkların önüne geçmektedir.

2.4.4.11. Hibe Ve Dış Yardımlar

Türkiye, NATO müttefikleri ve dost ülkelerden askeri hibe ve dış yardımlar almaktadır. Bu yardımlar, genellikle savunma ekipmanları, silahlar, lojistik destek ve eğitim gibi alanlarda kullanılmaktadır. Bu tür yardımlar, Türkiye'nin savunma yeteneklerini güçlendirmesine ve maliyetleri düşürmesine katkı sağlamaktadır. Bir yandan, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yüksek savunma harcamaları ve yetersiz iç kaynaklar, dış kaynaklara olan ihtiyacı doğurdu. Bu bağlamda güvenlik yardımları açısından ekonomik ve askeri yardımlar büyük önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle, güvenlik yardımı alan ve sağlayan ülkelerin güvenliğini artırmak için ilgili anlaşmalar ve kanunlar çerçevesinde gerekli satışları yapan ve yardım sağlayan izinler ve programlardır (Kepenek, 2019: 89). Türkiye'nin tarihinde, NATO ve dost ülkelerden gelen askeri yardımlar, Türkiye'nin savunma sanayiinin gelişimini doğrudan etkilemiştir. Bu yardımların etkisi, özellikle Milli Savunma sanayii'nin büyümesini yavaşlatıcı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Elektronik, otomotiv, gemi yapımı, havacılık ve askeri sanayi

gibi stratejik sektörler, dış yardımlar nedeniyle kendi iç dinamiklerinden ziyade yabancı teknoloji ve sermaye ile şekillenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin yerli üretim kapasitesini geliştirmesinde ve kendi savunma teknolojisini üretme.

3. EKONOMİK BÜYÜME

3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümü

Ekonomik büyüme genel olarak bir ülkenin belirli bir zaman diliminde üretken kapasitesindeki artış olarak tanımlanabilmektedir. Ekonomik büyüme, bir ekonominin daha fazla mal ve hizmet üretmesinin, gelirini artırmasının ve genel refahı düzeyinin ölçülmesine yönelik temel bir göstergedir. Ekonomik büyümeyi oluşturmanın temel amacı, bir ülkenin kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanarak yaşam standardını artırmak ve yoksulluğu azaltmaktır. Ekonomik büyüme, kişi başına düşen reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülür. GSYİH, bir ülkede üretilen toplam mal ve hizmetlerin piyasa değerini temsil eder. Ekonomik büyüme, istihdamını artırabilir, gelir dağılımını etkileyebilir ve genel yaşam standardını yükseltebilir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması ve çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik göz önünde bulundurularak yönetilmesi önemlidir (Selman, 2004, s. 17). Ekonomik büyüme her zaman herkes için eşit bir şekilde faydalı olmayabilir ve bazı gruplar veya bölgeler daha fazla fayda sağlayabilirken, diğerleri dezavantajlı konumda kalabilir. Bu nedenle ekonomik büyümenin adaleti ve dengeli dağılımı da önemli bir konu olmaktadır.

Ekonominin büyümesi, bir ülkenin yaşam standardını yükseltme çabasının önemli bir yoludur, bu çaba aynı zamanda dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmelidir. Ekonomik büyüme hedefi birçok ülkenin öncelikli amaçlarından biridir, çünkü büyüme, işsizlik oranlarının azaltılmasına, gelirin artmasına ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabilmektedir. Ekonomik büyüme, doğal kaynakların ve çevresel sürdürülebilirliğin göz önünde bulundurulmadığı bir şekilde gerçekleşirse, uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Kaynakların aşırı tüketimi, çevresel bozulmaya ve iklim değişikliğine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir büyüme hedeflenmelidir. Toplumun genelinde yaşam standartlarını yükseltebilir, gelir dağılımı adaletinin gözetilmediği durumlarda, büyümenin yararları eşit olarak dağılmayabilir. Bu nedenle gelir dağılımının düzeltilmesi ve yoksulluğun azaltılması da önemlidir. Ekonomik büyüme yalnızca maddi yaşam standardını artırmakla sınırlı değildir. Sosyal hedefler, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, güvenlik ve diğer sosyal göstergeleri içermelidir. Ekonomik büyüme, insan gelişimi göstergeleriyle de desteklenmelidir. Ekonomik büyüme elbette birçok ülkenin hedefleri arasındadır ve yaşam standartlarını artırabilir (Ünsal, 2000, s. 11; Erbaykal, 2007, s. 26). Bu büyüme, sürdürülebilir, adil ve insan odaklı bir şekilde yönetilmelidir. Aynı zamanda, ekonomik büyümenin yalnızca bir araç olduğunu ve nihai hedefin toplumun refahını artırmak olduğunu unutmamak önemlidir.

3.2. Ekonomik Büyüme Türleri

Gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik büyüme, makroekonomik politikaların temel hedeflerinden biri olarak kabul edilmekte ve yıllık periyotlarla performans değerlendirmesine tabi tutulmaktadır. Bu kapsamda, vergi politikaları, kamu harcamaları ve yapısal reformlar gibi çeşitli politika araçları, ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak, bu politikaların etkinliği, arzu edilen makroekonomik sonuçları temin etmede her zaman tutarlı olmayabilir; zira bazı durumlarda, ekonomik büyüme hedeflenirken, öngörülmeleyen yan etkiler ortaya çıkabilmektedir.

Ekonomik büyüme, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya üretim kapasitesindeki belirli bir zaman dilimi (genellikle bir yıl) içindeki ölçülebilir artış olarak tanımlanabilir (Taban, 2016). GSYİH, bir ülkenin sınırları içinde belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini ifade etmektedir (Eğilmez, 2019). Üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kayması, üretimdeki artışı ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi temsil etmektedir (Ünsal, 2012).

Ekonomik büyüme kavramı, makroekonomik analizlerin temel bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, ekonomik büyümenin temel türleri, ekonomik analizlerin kapsamlı bir şekilde yapılabilmesi için önem arz etmektedir (Özgüven, 1988: 85):

Planlı Büyüme: Kaynakların kullanımını ve verimliliğini en üst düzeyde elde etmeyi hedefleyen ekonomilerde, üretimde hangi kaynakların, ne kadar ve nasıl kullanılacağına dair verilecek kararlara planlı bir şekilde cevap verilmesiyle elde edilen bir büyüme türüdür.

Durgun Büyüme: Nüfus artış hızı ile GSYİH'nin artış hızıyla eşitlendiğinde durgun büyüme gerçekleşmektedir. Bu durumda, kişi başına düşen gelirin büyüme hızı değişmemektedir.

Spontane Büyüme: Ekonomiye devlet müdahalesinin olmadığı durumda, üretim faktörlerinin serbest piyasa koşulları içerisinde kendi dinamikleri sonucunda meydana gelen büyüme türüdür.

Üstel Büyüme: Ekonomik büyümedeki büyüme hızının gittikçe artması neticesinde oluşan büyüme türüdür.

Kapalı ve Açık Büyüme: Bir ülkenin kendi kaynakları doğrultusunda üretim yaptığı, devletin ekonomiye müdahalesinin güçlü olduğu ve diğer ülkelerle ticaretin neredeyse hiç yapılmadığı durumunda gerçekleşen büyüme türü kapalı büyümedir. Serbest piyasa

ekonomisinde üretim faktörlerinin uluslararası ticaretle temin edilebildiği yani dış ticaretin var olduğu ekonomilerde gerçekleşen büyüme türüne açık büyüme denilmektedir.

Dengeli ve Dengesiz Büyüme: Ekonomide yer alan tüm sektörlerin uyum içinde gelişmesini öngören ve üretim sürecindeki kaynaklarla üretilen mal ve hizmetlere talep oluşturmayı hedefleyen büyüme türüne dengeli büyüme denir. Dengesiz büyüme ise tüm sektörlerin eşit ve uyumlu bir şekilde hareket etmediği durumlarda, yalnızca bazı sektörlerle yapılan yatırımlar ile amaçlanan büyüme türüdür.

Ülkeler için ekonomik büyüme hayati bir öneme sahiptir. Ancak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu kavrama farklı açılardan yaklaşmaktadır. Gelişmiş ekonomiler genellikle büyüme oranları ve reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişimleri gibi niceliksel göstergelere odaklanırken, gelişmekte olan ekonomiler için ekonomik büyüme, daha geniş bir kavram olan ekonomik kalkınmanın sadece bir parçasıdır. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin ötesinde, bir ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısında meydana gelen daha kapsamlı değişimleri ifade etmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması, işsizliğin düşürülmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, sosyal ve ekonomik kurumların güçlendirilmesi gibi unsurlar kalkınma sürecinin temel bileşenleridir (Seyidoğlu, 2011: 829). Bu nedenle, kalkınma, ekonomik büyümeden daha geniş bir perspektife sahiptir ve toplumun refah düzeyini artırmayı amaçlayan çok yönlü bir süreçtir.

3.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyümenin kaynaklarını belirleyen temel faktörler arasında işgücü, fiziksel sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişmeler bulunur. Bu faktörler ekonomik büyümeyi etkileyen temel bileşenlerdir (Taban, 2016, s. 31).

3.3.1. İşgücü

Ekonomik büyümenin işgücü miktarı ve kalitesi ile doğru orantılı olduğunu ve nüfusun ekonomi üzerindeki etkilerini vurguluyor. Bir ülkenin işgücü, hem sayısal olarak hem de kalite açısından ekonomik büyümeyi etkiler. İşgücü, belli bir dönemde istihdam edilen kişiler ve çalışmaya hazır iş arayan işsiz kişileri kapsamaktadır. Bu nedenle işgücü miktarındaki artış, üretim kapasitesini artırabilir. İşgücünün kalitesi, eğitim, beceri seviyeleri ve sağlık durumu gibi faktörlerle belirlenir. Yüksek kaliteli işgücü, daha üretken bir ekonomi yaratabilir. Nüfus artışı, ekonominin hem arz hem de talep yönünden etkilenmesine neden olabilir. İşgücü artışı, daha fazla mal ve hizmet üretimi anlamına gelirken, aynı zamanda bu ürünlerin daha geniş pazarlara ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Bu, ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Marjinal

verimlilik, ekonomideki her bir işçinin üretkenliğinin artış hızını ifade etmektedir. Eğer işgücü artışı, ortalama verimlilikten daha fazla artış sağlarsa, bu ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Bu durum işgücü kalitesi ve eğitim düzeyine de bağlıdır. İşgücünün eğitilmesi ve beceri kazanması, kaliteli bir işgücünün oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Nüfusun işgücü miktarı ve kalitesi, ekonomik büyümeyi büyük ölçüde etkileyen önemli faktörlerden biridir. Sadece nüfus artışı değil, aynı zamanda işgücünün eğitimi, sağlığı, beceri seviyeleri ve istihdam olanakları gibi faktörler de ekonomik büyümeyi şekillendiren önemli değişkenlerdir (Taban, 2016, s. 32). Bu nedenle, bir ülkenin ekonomik büyümeyi teşvik etmek istemesi durumunda, işgücü kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi önemli olmaktadır.

Nüfus artışının uzun dönemde ekonomik büyüme için olumlu etkileri olabilmektedir, bu etkiler birkaç önemli faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Nüfus artışı, iç pazarın genişlemesine katkıda bulunabilir. Daha fazla insan, mal ve hizmetlere olan talebi artırabilir. Bu, işletmelerin daha fazla ürün ve hizmet üretmesini teşvik edebilir. İç pazarın büyümesi, işletmelerin büyüme potansiyelini artırabilir ve ekonomik büyümeyi tetikleyebilir. İşgücü arzını artırabilir. Bu, işverenler için daha fazla işgücü kaynağı sağlamaktadır. İstihdam olanakları artarsa, işsizlik oranları düşebilir ve işçilerin gelirleri artabilmektedir. Bu da ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Daha büyük bir nüfus, farklı yeteneklere, fikirlere ve deneyimlere sahip bir işgücüne sahip olma olasılığını artırmaktadır. Bu, inovasyonu teşvik edebilir ve yeni iş fikirlerinin geliştirilmesine yol açabilmektedir. Bazı ülkelerde nüfus artışı, sosyal güvenlik sistemlerinin finanse edilmesine katkıda bulunabilir. Genç ve çalışabilir nüfus, sosyal güvenlik katkılarını artırabilir ve bu, emeklilik sistemlerini destekleyebilmektedir. Nüfus artışının ekonomik büyümeye olumlu etkileri olabileceği gibi, bu etkilerin uzun dönemde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ve ne ölçüde olacağı ülkenin ekonomik yapısına, politikalara ve kaynaklara bağlı olarak değişebilmektedir. Kaynakların daha hızlı tükenmesine veya çevresel sorunlara yol açabileceği için sürdürülebilirlik açısından da dikkatli bir şekilde yönetilmesi gereken bir faktördür (Berber, 2006, s. 29; Çifçi, 2018, s. 32; Çelik, 2007, s. 25;). Nüfus artışının ekonomik büyümeye etkisi, bir dizi karmaşık faktörün bir araya gelmesiyle belirlenir. Bu nedenle, her ülkenin kendi demografik özellikleri ve ekonomik politikaları göz önüne alarak nüfus artışının ekonomi üzerindeki etkilerini değerlendirmesi önemlidir.

İşgücü, ekonomi literatüründe üretim faktörlerinden biri olarak kabul edilir ve ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biridir. Günümüzde ekonomik büyüme, sadece fiziksel emekten çok fikir gücüne dayalıdır. İnovasyonlar, teknolojik gelişmeler ve yeni iş fikirleri, ekonomileri ileriye taşır. Bu nedenle, iyi eğitilmiş işgücü, sadece fiziksel emek değil, aynı

zamanda yaratıcı düşünme, problem çözme ve yenilikçilik yetenekleri ile de donatılmalıdır. Ekonomi literatüründe, emek, sermaye ve toprak gibi üretim faktörleri vardır. İşgücü, emeğin bir bileşeni olarak kabul edilir ve üretim süreçlerinin önemli bir parçasını oluşturur. İşgücü piyasası, işsizlik oranları, işçi talebi ve işverenlerin ihtiyaçları gibi faktörlerle şekillenmektedir. İşgücü piyasasının etkin bir şekilde çalışması, ekonomik büyümeyi destekleyebilmektedir. Eğitim, işgücünün yeteneklerini geliştirme ve nitelikli hale gelme sürecidir. İyi bir eğitim sistemi, işgücünün kalitesini artırabilir ve işgücünün üretkenliğini yükseltebilir (Gürler, 2009, s. 32). Sonuç olarak, işgücü, ekonominin temel bir unsuru olup, sadece fiziksel güçten ziyade fikir gücü, eğitim ve becerilerle de donatılmalıdır. Bu nedenle, işgücü kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi, ekonomik büyüme stratejilerinin önemli bir parçası olmaktadır.

Sermaye ekonomik büyüme kavramları içinde yer alan sermaye terimi, ekonomi ve işletme alanlarında önemli bir rol oynayan bir kavramdır. Sermaye, genellikle üretim süreçlerini geliştirmek, yeni projeler başlatmak veya işletmeleri büyütmek amacıyla kullanılan kaynakları ifade etmektedir. Fiziksel sermaye, üretim için kullanılan makineler, fabrikalar, binalar, taşıtlar gibi somut varlıkları ifade eder. İşletmeler bu tür sermayeyi kullanarak üretim kapasitelerini artırabilirler. Ekonomik büyüme açısından bakıldığında, sermaye bir ekonominin üretkenlik seviyesini artırabilmektedir. Yatırım yaparak daha fazla üretim kapasitesi yaratmak, yeni iş fırsatları yaratmak ve istihdamı artırmak gibi etkileri olabilir. Sermaye yatırımları ekonomide dengeli bir şekilde dağıtılmazsa veya etkili bir şekilde kullanılmazsa, istenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir. Sermaye, ekonomik üretimde kullanılan kaynakları ifade eder ve insanlar tarafından üretilmiş üretim araçlarını kapsamaktadır. Doğal kaynaklar, ekonomik üretim için kullanılan hammaddeleri ve kaynakları ifade ederken, sermaye daha sonradan insanoğlu tarafından üretilmiş olan kaynakları temsil eder. İnsanlar tarafından icat edilmiş olan üretim araçları, üretim süreçlerini daha etkin hale getirebilir, daha fazla mal ve hizmet üretimine olanak sağlayabilir ve ekonomik kalkınmayı destekleyebilmektedir. Bu tanım aynı zamanda ekonominin farklı faktörlerinin birbirini nasıl tamamladığını ve etkilediğini de vurgular. İnsan emeği, doğal kaynaklar ve sermaye, birlikte ekonomik üretimi destekler ve büyümeyi mümkün kılar (Özsağır, 2008, s. 8). İnsanların daha fazla sermaye biriktirmesi ve bu sermayeyi etkili bir şekilde kullanması, ekonomik kalkınmanın anahtarlarından biridir.

3.3.2. Doğal Kaynaklar

Ekonomik büyüme, doğal kaynaklarla yakından ilişkilidir, doğal kaynaklar ekonomik büyümenin bir bileşenidir. Doğal kaynaklar, ekonominin belirli bir dönemde sahip olduğu

doğal kaynakları ifade etmektedir. Doğal kaynakların sınırlı bir kaynak olduğunu ve aşırı kullanımının çevresel sorunlara yol açabileceğini dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedeflendiğinde, doğal kaynakların sürdürülebilir ve dengeli bir şekilde kullanılması önemli olmaktadır. Aşırı doğal kaynak tüketimi, kaynakların tükenmesine ve çevresel sorunlara yol açabilmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak için doğal kaynakların korunması ve verimli kullanılması gereklidir. Doğal kaynakların bir ülkenin ekonomisini olumlu etkileyebileceği doğrudur. Doğal kaynakları işlemek ve kullanmak için gelişmiş altyapı ve teknoloji gereklidir. Bu nedenle, bir ülkenin doğal kaynaklarına sahip olması, aynı zamanda bu kaynakları işlemek ve ticaret yapmak için gerekli altyapı ve teknolojiye yatırım yapmayı gerektirir. Bir ülke, farklı sektörlerle yatırım yapmalıdır. İyi eğitilmiş ve nitelikli bir işgücü, doğal kaynakları verimli bir şekilde kullanmanın anahtarıdır. Eğitim, teknolojik gelişmeleri izlemek ve yeni yöntemleri uygulamak için gereklidir. Doğal kaynakların yönetimi için etkili ekonomik politikalar geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir (Çelik, 2013, s. 35). Sonuç olarak, doğal kaynaklar ekonomik büyümeyi destekleyebilir, başarı için bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve diğer faktörlerle uyumlu bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Doğal kaynaklara sahip olan ülkeler, bu kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmek için çeşitli önlemler almaktadır.

Teknoloji, teknolojik ilerleme, işgücünden, sermayeden ve aynı anda her ikisinden tasarruf sağlayabilmektedir. Daha verimli makineler ve süreçler, aynı işi daha az işçiyle yapma olanağı sunar. Bu, işletmelerin maliyetlerini azaltabilir ve üretim verimliliğini artırabilmektedir. Teknolojik gelişmeler, işgücü kalitesini artırmak için kullanılabilir. Eğitim ve beceri geliştirme programları, işçilerin yeni teknolojileri kullanma yeteneklerini artırabilir ve bu da işgücünün verimliliğini artırabilmektedir. Teknoloji, eski ve ilkel makinelerin modern ve gelişmiş donanımlara dönüştürülmesini sağlamaktadır. Teknolojik ilerleme, sermayeden tasarruf sağlayabilir. Etkili ve verimli makineler, mevcut sermaye mallarının daha iyi kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu da işletmelerin yeni ekipmanlara yatırım yapma ihtiyacını azaltabilmektedir. Metin, elektronik cihazlar ve endüstriyel makineler gibi örneklerle bu faydaları somutlaştırmaktadır. Teknolojik ilerleme işgücü ve sermayeden tasarruf sağlayabilir ve işletmelerin daha verimli ve rekabetçi olmalarına yardımcı olabilmektedir (Berber, 2006, s. 30-31). Bu nedenle bir ülke için teknolojik gelişmeye yatırım yapmak, ekonomik büyüme ve rekabet gücünü artırmak için önemlidir.

Teknolojik gelişmeler tarım sektöründe de büyük bir etki yaratmaktadır. Tarım, insanlık için temel bir ihtiyaçtır ve tarım teknolojilerindeki ilerlemeler, bu sektörün daha verimli, sürdürülebilir ve ekonomik olarak büyümesine katkıda bulunmaktadır. Tarım makineleri, insan ve hayvan gücünün yerine geçerek tarım işlemlerini hızlandırmış ve verimliliği artırmıştır. Traktörler, biçerdöverler, ekim makineleri ve sulama sistemleri gibi makineler, tarım işlerini daha kolay ve etkili bir şekilde yapmayı mümkün kılmaktadır. Otomasyon ve robotik sistemler, bitki hastalıklarını tespit etmek, hasat etmek veya sıra ekmek gibi görevleri yerine getirebilmektedir. Bu, işgücü maliyetlerini azaltırken ürün kalitesini artırabilir. Genetik mühendislik, bitkilerin hastalıklara dayanıklı veya daha verimli olmalarını sağlayacak şekilde değiştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu, ürün verimliliğini artırabilir ve gıda güvenliğini artırabilir. Büyük veri analitiği, tarım verilerini incelemek ve çiftçilere üretimlerini optimize etmek için bilgi sağlamak için kullanılmaktadır. Bu, su ve gübre kullanımını optimize etmek, hastalık tahminlerini yapmak ve mahsul tahminlerini geliştirmek için kullanılabilir. Uzaktan algılama ve dronlar, tarım arazilerini izlemek, hastalıkları tespit etmek, sulama gereksinimlerini belirlemek ve mahsul verimini artırmak için kullanılır (Taban, 2016, s. 35). Bu teknolojik gelişmeler, tarım sektörünün daha verimli, sürdürülebilir ve karlı hale gelmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda gıda üretiminin artmasına da yardımcı olmaktadır. Bu da ekonomik büyümeye ve gıda güvencesine olumlu katkılarda bulunmaktadır.

Teknolojik yenilikler ve buluşlar genellikle rastgele değil, uzun süreçlerin ve çeşitli düşüncelerin birikimiyle ortaya çıkarmaktadırlar. Bu süreçlerde bazı önemli faktörler ve aşamalar vardır. Teknolojik yenilikler, bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkarmaktadır. Bilim insanları, mühendisler ve araştırmacılar, mevcut bilgiye dayalı olarak yeni fikirler üretmektedir. Teknolojik yenilikler, farklı kişiler, şirketler ve kuruluşlar arasındaki işbirliği ve bilgi paylaşımı sayesinde hızlandırılabilir. Bilgi ve kaynakların paylaşılması, daha hızlı gelişmelere yol açabilmektedir. Şirketler arasındaki rekabet, yeni teknolojilerin geliştirilmesini teşvik edebilir. Piyasa liderliği veya rekabet avantajı sağlamak için şirketler, sürekli olarak yenilik yapma ihtiyacı hissederler. Teknolojik inovasyonlar genellikle deneme yanılma yoluyla gerçekleşir. Hatalar, yeni fikirlerin ve teknolojilerin daha da geliştirilmesi için birer fırsat olarak görülmektedir. Toplumun ihtiyaçları ve kültürel değerler, teknolojik yeniliklerin doğasını etkileyebilir. Bazı teknolojiler, toplumun kabul etmeye istekli olduğu değerlere daha uygun olabilmektedir. Sonuç olarak, teknolojik yenilikler ve buluşlar, bilgi birikimi, deneyim, işbirliği ve pazar ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bu süreçler, teknolojik ilerlemelerin sürdürülebilir ve amaç odaklı olmasını

sağlamaktadır. Teknolojinin gelişimi, genellikle uzun vadeli ve planlı bir çaba gerektirir ve birçok farklı faktörün etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir (Tomanbay ve Gümüş, 2008, s. 408).

3.4. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorileri, makro iktisat okulları ile aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun başlıca sebebi, makro iktisat okullarının makroekonomi politikalarına benzer bir büyüme yaklaşımına ve anlayışına sahip olmalarıdır. Bununla birlikte, Adam Smith'in 1776 tarihli *Milletlerin Zenginliği Doğası ve Niteliği Hakkında bir İnceleme* adlı eseriyle ekonominin bir bilim dalı olarak kabul gördüğü klasik dönemin öncesinde de ekonomik büyüme üzerine çalışmaların yapıldığı bilinmektedir (Berber, 2015: 49).

Klasik dönemde önce var olan Merkantilist ve Fizyokrasi akımlarına değinmek, ekonomik büyüme yaklaşımlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, Merkantilist ve Fizyokrasi akımları ele alındıktan sonra büyüme yaklaşımları hakkında teorik bilgiler verilmektedir.

3.4.1. Merkantilist Akım

Merkantilist akım, ekonomik büyüme düşüncesinin erken dönem yaklaşımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar etkili olan bu yaklaşımda, bir ülkenin zenginliğinin ve gücünün sahip olduğu kıymetli maden stoku ile yakından bağlantılı olduğu savunulmuştur. Bu nedenle merkantilistler, ekonomik gücün artırılabilmesi için dış ticaretin devlet tarafından düzenlenmesini, ihracatın teşvik edilmesini ve ithalatın sınırlandırılmasını gerekli görmüşlerdir. Bu anlayışta dış ticaret fazlası, kıymetli maden girişini artıran temel araçlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Berber, 2015: 49; Conti, 2018).

Merkantilist düşünürlere göre devlet, ekonomik yaşam üzerinde aktif ve yönlendirici bir role sahip olmalıdır. Gümrük düzenlemeleri, ithalatı sınırlandırıcı önlemler, ihracatı destekleyici uygulamalar ve ticaretin denetimi bu yaklaşımın temel araçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda merkantilizm, ekonomiyi serbest işleyişe bırakmak yerine, devletin müdahalesi yoluyla ulusal zenginliğin ve siyasal gücün artırılmasını amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Başar ve ark., 2009: 250). Britannica da merkantilizmi, devlet gücünü artırmak amacıyla ekonominin kamusal otorite tarafından yönlendirilmesi anlayışıyla açıklamaktadır.

Merkantilist akımda ihracat, hammadde birikimi ve olumlu dış ticaret dengesi özel bir öneme sahiptir. Bu yaklaşım, ulusal ekonominin dış rekabete karşı korunmasını ve ülke içi

üretimin desteklenmesini savunmaktadır. Bu nedenle korumacı dış ticaret politikaları, merkantilist sistemin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Akyüz ve Ertel, 1990: 228-229). Ayrıca bu akımda nüfusun artması da önemli görülmüş; geniş nüfusun hem emek arzını hem de iç ve dış üretim kapasitesini destekleyeceği düşünülmüştür. Büyük nüfusun aynı zamanda daha geniş bir işgücü ve asker kaynağı sağlayacağı fikri de merkantilist çerçevede yer bulmuştur (Artan, 2000: 7). Sonuç olarak merkantilizm, ekonomik büyümeyi; dış ticaret fazlası, kıymetli maden birikimi, korumacı politikalar ve devlet müdahalesi ekseninde açıklayan tarihsel bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu akımda ekonomik büyüme, yalnızca üretim artışı ile değil, aynı zamanda devletin ekonomik kaynakları yönlendirme kapasitesi ve uluslararası ticaret üzerindeki kontrol gücü ile birlikte ele alınmaktadır (Conti, 2018; Berber, 2015: 49).

3.4.2. Fizyokrasi Akımı

Fizyokrasi akımı, merkantilist düşünceye tepki olarak ortaya çıkan ve ekonomik büyümenin temel kaynağını tarımsal üretimde gören bir yaklaşımdır. Merkantilist düşüncede zenginlik, büyük ölçüde değerli maden stoku ve dış ticaret fazlası ile açıklanırken, fizyokratlara göre bir ülkenin gerçek zenginliği sahip olduğu doğal kaynaklar ve özellikle tarımsal üretim kapasitesi ile ilişkilidir (Mere, 2006: 7). Bu yönüyle fizyokrasi, ekonomik düzenin kaynağını ticari faaliyetlerden çok doğaya ve üretken toprağa dayandırmaktadır.

Fizyokratlar, ekonomide doğal bir düzen bulunduğunu ve bu düzenin devlet müdahalesi olmaksızın işleyebileceğini savunmuşlardır. Bu nedenle devletin ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlı tutulması gerektiği ileri sürülmüş; serbestlik, doğal düzen ve üretken faaliyetlerin korunması ön plana çıkarılmıştır (Berber, 2015: 49). Bu yaklaşımda ekonomik büyümenin temelini oluşturan unsur, sanayi ya da ticaret değil, tarımsal üretimden elde edilen artık değerdir.

Fizyokrasi akımına göre yalnızca tarım sektörü net ürün yaratan verimli alan olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için tarımsal üretimin devamlılığı, verimliliği ve buna uygun işgücü yapısı önem taşımaktadır. Nüfus artışı da bu çerçevede, üretim sürecinde kullanılacak emek arzını destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Güneş, 2009: 132). Böylece fizyokrat düşüncede büyümenin kaynağı, üretken toprak, tarımsal faaliyetler ve bu faaliyetleri sürdürecektir emek kapasitesi üzerinden açıklanmaktadır.

Sonuç olarak fizyokrazi, ekonomik büyümeyi tarımsal üretim, doğal kaynaklar ve üretken emek çerçevesinde ele alan bir yaklaşımdır. Bu akıma göre tarımsal üretimde meydana gelen gelişmeler, hem ekonomik canlılığı hem de kamu gelirlerini destekleyerek büyüme sürecinin temelini oluşturmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 29).

3.4.3. Klasiklerin Büyüme Teorileri

Sanayi Devriminin gerçekleştiği dönemde Adam Smith tarafından geliştirilen klasik ekonomi büyüme teorisi, etkisini 19. yüzyılda göstermektedir. Thomas Robert Maltus ve David Ricardo'nun da bu teorinin gelişmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. Ancak, bu teorinin gelişmesinde en büyük katkı David Ricardo'ya aittir. Bu nedenle büyüme teorisi söz konusu olduğunda David Ricardo'nun büyüme teorisi bu alanda öne çıkmaktadır (Berber, 2015: 49-50).

Klasik büyüme teorisi, ekonominin daima tam istihdam seviyesinde dengede olduğunu varsaymaktadır. Para ve tahvil piyasaları dengede olmasından dolayı hâsıla, üretim fonksiyonu ve aktif işgücü miktarı ile ilişkilendirilmektedir. Bu durumda ekonomik büyüme, işgücündeki artışa, sermaye birikimine ve teknolojik gelişmelere bağlı olmaktadır. Ayrıca, ekonominin daima tam istihdam seviyesinde dengede olduğu varsayımından hareketle devletin ekonomide etkin ve müdahaleci olmasına karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte devletin yapacağı harcamaların ekonomik büyümeye doğrudan pozitif bir etkisinin olmayacağı da ileri sürülmüştür (Eker, 2007: 57-58).

Adam Smith'in büyüme teorisi ve David Ricardo'nun büyüme teorisi hakkında teorik bilgiler bu bölümde verilecektir.

3.4.3.1. Adam Smith'in Büyüme Teorisi

Adam Smith'e göre ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri iş bölümüdür. İş bölümünün gelişmesi, işgücünün daha verimli kullanılmasını sağlamakta; çalışanların beceri ve yetkinliklerini artırarak üretim sürecinde verimliliği yükseltmektedir. Bu çerçevede Smith, emek verimliliğini büyümenin temel kaynaklarından biri olarak değerlendirmektedir. Smith'e göre sanayileşme ile birlikte işgücüne olan talebin artması ve üretim süreçlerinde uzmanlaşmanın yaygınlaşması, ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır (Özsağır, 2008: 335).

Adam Smith, iş bölümünün yalnızca ülke içinde değil, ülkeler arasındaki ticari ilişkilerde de geçerli olması gerektiğini savunmuş ve bu görüşünü mutlak üstünlükler teorisi ile açıklamıştır. Bu teoriye göre, bir ülke hangi malların üretiminde üstünlüğe sahipse o alanlarda

uzmanlaşmalı, diğer malları ise daha düşük maliyetle üreten ülkelerden temin etmelidir. Böylece uzmanlaşma ve dış ticaret yoluyla üretim maliyetleri azalmakta, verimlilik artmakta ve ekonomik büyüme desteklenmektedir (Seyidoğlu, 2003: 17-18).

Smith'in büyüme yaklaşımında bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, ekonomide kendiliğinden bir düzenin oluşmasına katkı sağlamaktadır. "Görünmez el" olarak ifade edilen bu mekanizma, bireysel çıkar arayışının toplumsal faydaya dönüşebileceğini ileri sürmektedir. Bu anlayış, devlet müdahalesinin sınırlı tutulması gerektiği düşüncesini desteklemektedir. Smith'e göre üretim sürecinde meydana gelen teknik ilerlemeler, yatırımların artması ve uzmanlaşmanın gelişmesi sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından önemli unsurlardır (Çalçalı, 2013: 93-96).

Bununla birlikte Smith, ekonomik büyümenin sürekli ve sınırsız biçimde devam etmeyeceğini de kabul etmektedir. Sermaye birikiminin artması, belirli bir aşamadan sonra kâr oranlarında düşüşe yol açabilmekte; nüfus artışı ve doğal kaynakların sınırlılığı da bu süreci hızlandırabilmektedir. Doğal kaynakların üretim ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve sermaye birikiminin azalan getiriler yaratması durumunda ekonomide durgunluk eğilimi ortaya çıkabilmektedir (Berber, 2015: 57-59).

3.4.3.2. David Ricardo'nun Büyüme Teorisi

David Ricardo klasik iktisat yaklaşımının öncü temsilcilerinden biridir. 1817 yılında yayınlamış olduğu *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* isimli eseriyle literatürde önemli bir yer elde etmiştir. Söz konusu eserde "Emek Değer Teorisi" ve "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" gibi kavramları geliştirmiştir.

Klasiklere göre, tasarrufların varlığı ekonomik büyüme için temel gerekliliktir. Tasarrufların yüksek olması yatırımların yapılmasını ve artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. David Ricardo ise teknolojik gelişmeler ve gelir dağılımı ile ekonomik büyümeyi ilişkilendirmektedir. Ricardo'nun büyüme teorisine göre, tasarruf ve yatırım seviyelerinin yanında üretim faktörlerinin dağılımı da büyümeyi etkilemektedir. (Uyan, 2019: 131). Bununla birlikte nüfus artışı, tarımda makineleşme ve sermaye birikimi gibi unsurlarda büyümeye katkı sağlamaktadır.

Ricardo, toprağı ve teknolojiyi sabit faktörler olarak kabul ederken, emek ve sermayenin ise değişiklik gösterebileceğini kabul etmektedir. Bu çerçevede, azalan verimler yasasının tarımsal üretim için geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Bu teoriye göre, ücretler ve nüfus arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur (Hiç, 1960: 25-26). Yani ücretlerin artması veya

azalması nüfus üzerinde de aynı sonucu meydana getirecektir.

Bu teori, üretimde gerçekleşecek olan verimliliği esas almaktadır. Bu verimlilik ise ancak sermaye birikimi ile sağlanmaktadır. Kârlarında artışın meydana gelmesi durumunda sermaye sahipleri yeni yatırımlar yaparak sermaye birikimini sağlayacak ve böylece ekonomik büyümeye de katkıda bulunacaklardır. Bu aşamada tarımsal faaliyetlerde de yeniliklerin yapılması teknolojinin kullanılması verimlilik açısından son derece önemlidir. Bu durumun göz ardı edilmesi ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilenmektedir (Tanyeri, 2000: 8-9).

Ricardo'ya göre, ihracat sayesinde artan gelir, sermaye birikimine katkı sağlayacaktır. Artan sermaye birikimi ise üretim seviyesinde artışı beraberinde getirerek ekonomik büyümeye destek olmaktadır. Bu durumun gerçekleşebilmesi için ülkenin ihracat konusunda rekabet edebilmesi gerekmektedir (Berber, 2015: 61-63). Bu çerçevede, ihracatın desteklenmesi amacıyla etkili politikaların uygulanması kritik önem taşımaktadır.

3.4.4. Marksist Büyüme Teorisi

Karl Marx, Komünist Manifesto ve Kapital adlı eserlerinde kapitalist üretim sistemine yönelik kapsamlı eleştiriler geliştirmiştir. Özellikle Kapital'de, kapitalist sistemin içsel çelişkilerini ve bu çelişkilerin uzun vadede sistemin kriz eğilimlerini nasıl beslediğini ayrıntılı biçimde ele almıştır. Marx'a göre kapitalist üretim tarzında sermaye sahipleri, işçilerin emek gücünden elde edilen artı değere el koyarak kârlarını artırmaktadır. Ancak bu süreç, bir yandan sermaye birikimini hızlandırırken diğer yandan işçi sınıfının yaşam koşullarının ağırlaşmasına, gelir eşitsizliğinin derinleşmesine ve toplumsal çelişkilerin artmasına yol açmaktadır. Marx, bu çelişkilerin zamanla kapitalist sistemin sürdürülebilirliğini zayıflatacağını ve nihayetinde sistemin yapısal bir dönüşüme uğrayacağını savunmuştur (Hiç, 2013: 99).

Marx'ın büyüme teorisi, emek-değer teorisi ve artı değer kavramları üzerine kuruludur. Emek-değer teorisine göre bir malın değeri, onun üretiminde toplumsal olarak gerekli emek zamanına bağlıdır. Artı değer kavramı ise, işçinin üretim sürecinde yarattığı değer bir kısmının ücret olarak kendisine ödenmesi, kalan kısmının ise sermaye sahibi tarafından kâr olarak alınması esasına dayanmaktadır. Marx'a göre ekonomik büyüme, bu artı değerın yeniden yatırıma dönüştürülmesi ve sermaye birikiminin genişlemesi ile gerçekleşmektedir (Öztürk, 2010: 10-11).

Marksist yaklaşımda ekonomik büyüme, yalnızca üretim hacmindeki niceliksel artışla değil, üretim ilişkileri ve sınıfsal yapı ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu nedenle büyüme süreci, kapitalist sistem içinde sermaye birikimini hızlandırırken aynı zamanda emek-sermaye

çelişkisini de derinleştirmektedir. Marx'a göre kapitalist ekonomilerde sermaye birikiminin sürekliliği büyümenin temel dinamiğini oluşturmakta; ancak bu süreç, kâr oranlarının düşme eğilimi, aşırı üretim, yetersiz tüketim ve krizler gibi yapısal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle Marksist büyüme teorisi, ekonomik büyümeyi yalnızca teknik ve niceliksel bir süreç olarak değil, tarihsel ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde ele alan bir yaklaşım sunmaktadır.

3.4.5. Schumpeter'in Büyüme Teorisi

Schumpeter'in ekonomik büyüme yaklaşımının merkezinde girişimci ve yenilik kavramları yer almaktadır. Schumpeter'e göre ekonomik sistem durağan değil, sürekli değişen ve dönüşen bir yapıya sahiptir. Bu değişimin temel kaynağı ise girişimcilerin ekonomiye kazandırdığı yeniliklerdir. Yeni üretim tekniklerinin uygulanması, yeni ürünlerin piyasaya sunulması, yeni pazarların keşfedilmesi, yeni hammadde kaynaklarının kullanıma açılması ve sanayinin yeniden örgütlenmesi gibi gelişmeler, ekonomik büyümenin temel dinamikleri arasında değerlendirilmektedir (Demir, 1995: 161-163).

Schumpeter'e göre ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için yeniliklerin üretim sürecine ve piyasaya aktarılması gerekmektedir. Yeniliği ilk kez uygulayan girişimci, geçici bir tekel avantajı elde ederek kâr sağlamaktadır. Bu kârlılığı gözlemleyen diğer girişimciler de benzer yeniliklere yönelmekte, böylece yatırımlar artmakta ve ekonomik yapı dönüşüme uğramaktadır. Bu süreç, üretim faktörlerinin yeniden düzenlenmesine, kredi mekanizmasının daha etkin kullanılmasına ve ekonomik büyümenin hız kazanmasına neden olmaktadır (Ünsal, 2007: 77-78).

Schumpeter'in yaklaşımında teknolojik gelişme ile yenilik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, üretim süreçlerini daha verimli hale getirirken aynı zamanda yeni yatırım alanlarının oluşmasına da katkı sağlamaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme, yalnızca sermaye birikimiyle değil, girişimcilerin yenilik üretme ve bu yenilikleri ekonomik sisteme uygulama kapasitesiyle de açıklanmaktadır. Schumpeter'e göre kapitalist sistemin gelişimini sağlayan temel unsur, durağan denge değil; yeniliklerin yarattığı sürekli dönüşüm sürecidir.

3.4.6. Dışsal Büyüme Teorileri

Dışsal büyüme teorileri, ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinin ekonomi dışından gelen unsurlar tarafından şekillendiğini savunmaktadır. Bu çerçevede dışsal büyüme teorileri, Harrod-Domar Büyüme Modeli (Post-Keynesyen Büyüme Modeli) ve Solow Büyüme

Modeli (Neo-Klasik Büyüme Modeli) olmak üzere iki temel başlık altında incelenmektedir. Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümenin belirleyicisi tasarruf ve yatırım oranları olarak ele alınırken, Solow modelinde büyüme üzerinde sermaye birikimi, nüfus artışı ve dışsal kabul edilen teknolojik gelişmeler belirleyici olmaktadır.

3.4.6.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli (Post-Keynesyen Büyüme Modeli)

Harrod-Domar büyüme modeli, Keynesyen iktisadın temel ilkeleri üzerine inşa edilmiş ve Roy Harrod ile Evsey Domar tarafından ayrı ayrı geliştirilmiştir. Model, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tasarruf ve yatırım ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalışan analitik bir yapı sunmaktadır. Bu yaklaşımda, ekonomik dengedeki sürekliliğin sağlanabilmesi için üretim kapasitesi ile toplam talep arasında uyum bulunması gerektiği kabul edilmektedir (Sever, 2009: 86).

1929 Büyük Buhranı sonrasında yaşanan küresel ekonomik durgunluk, büyümenin yeniden nasıl sağlanabileceği sorusunu iktisat literatürünün temel gündemlerinden biri haline getirmiştir. Bu süreçte Keynesyen maliye politikaları ön plana çıkmış, Harrod ve Domar'ın çalışmaları da tasarruf, yatırım ve büyüme arasındaki ilişkiyi teorik olarak daha sistemli biçimde açıklamıştır (İncekara ve Tatoğlu, 2008: 22-23). Bu yönüyle model, ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için yatırım hacminin ve talep koşullarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Harrod-Domar modeline göre, ekonomik büyümenin devamlılığı için üretilen mal ve hizmetlerin arzı ile talebi arasında denge kurulması gerekmektedir. Bu denge, tasarruflar ile yatırımlar arasında eşitliğin sağlanmasına bağlıdır. Model, devletin maliye politikaları aracılığıyla yatırım ve tüketim kararlarını etkileyerek ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini öngörmektedir. Bu nedenle kamu otoritesinin, ekonomik istikrarı ve büyümeyi sağlamak amacıyla yönlendirici bir rol üstlenebileceği kabul edilmektedir (Biber, 2010: 2).

Modelin temel varsayımı, yatırım harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi tetikleyeceği yönündedir. Yatırımların artması, üretim kapasitesini genişletmekte ve gelir düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Gelirde meydana gelen artış ise ekonomik faaliyetleri canlandırarak büyüme sürecini desteklemektedir. Bu nedenle Harrod-Domar modelinde yatırım harcamaları, ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Hiç, 1994; Berber, 2015: 109).

3.4.6.2. Solow Büyüme Modeli (Neo-Klasik Büyüme Modeli)

Klasik yaklaşımdan esinlenerek ve birden çok ekonomistin katkılarıyla Neo-Klasik büyüme modeli ortaya çıkmıştır. Robert Solow, James Meade ve Trevor Swan bu ekonomistler arasında öne çıkanlardır (Unay, 2001:402). “İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı” adlı makalesini 1956 yılında yayımlayan Solow, bu makale ile kalkınma ve büyüme hakkında önemli gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Solow, bu makale ile ekonomik büyümenin anlaşılmasındaki katkıları nedeniyle Nobel İktisat Ödülünün sahip olmuştur (Jones, 2001: 18). Bu gelişmeler sonrasında, Neo-Klasik Büyüme modeli Solow büyüme modeli olarak anılmaya başlanmıştır.

Solow’un büyüme modelinde, tasarruf oranı, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı dışsal kabul edilerek yapılmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyümenin temel kaynağı da dışsal faktör olarak görülen teknolojik ilerlemedir (Günsoy, 2018: 103). Diğer taraftan bu model, devletin müdahalesinin gerekli olmadığını, uygulanacak ekonomi politikaların büyümeyi desteklemede yetersiz kalacağını ileri sürmektedir (Tüylüoğlu, 1995: 35). Bu kapsamda, yatırımların artırılması durumunda işsizlik oranlarında bir düşüş görülse bile, bu şekilde yapılacak müdahaleler ekonomide dalgalanmaları arttıracığı savunulmaktadır.

Bu model iki hipoteze dayanmaktadır. İlk hipotezde, tasarruf oranının, sermaye ile emek oranı ve kişi başına düşen gelir seviyesi arasında pozitif yönlü bir bağın oldu ileri sürülmektedir. Ancak, ekonomide durağan bir denge seviyesine geldiğinde, tasarruf oranında gerçekleşen artış büyüme hızında bir etki oluşturmayacaktır. Bu durumda, ekonomik büyümenin belirleyicileri azalan verimler yasası gereği teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı olmaktadır. İkinci hipoteze geçecek olursak, ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki ve kişi başına gelir seviyelerindeki (yakınsama hipotezi) farklılıkların gittikçe azalmasıdır. Bu farklılıkların nedeni ise faktör donanımı ve sermayenin azalan verimliliği ile ilgilidir (Tunalı t.y: 264). Son olarak, bu model devlet müdahalesine ve denge koşullarına gerek duymaksızın, emeği içselleştirerek dengeli büyümeyi hedeflemektedir.

3.4.7. İçsel Büyüme Teorileri

Lucas ve Romer’in çalışmaları sonucu elde edilen içsel büyüme teorilerinin temeli bilgi birikimi ve beşerî sermayeye dayanmaktadır. Bu çerçevede, bilgi birikimi ve beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenerek, üretimdeki verimlilik artışına ve yeniliklere öğrenme sürecinin nasıl bir katkı sağladığı analiz edilmektedir (Tüylüoğlu, 1995: 63). İçsel

büyüme teorileri, neoklasik büyüme modellerinin eksik kalan yönlerini tamamlamak için geliştirilen teorilerdir (Taban, 2008: 90). Uzun dönemdeki kişi başına gelirin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın azalması beklenirken arttığı görülmektedir. Bu farkın artması yakınsama hipotezinin geçerliliğini kaybettiğini göstermektedir.

Bu teoriler, gelişmiş ülke ekonomilerinde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için devletin ekonomide aktif bir rol alması gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, eğitim ve sağlık hizmetlerinin nitelikli hale getirilmesi, mülkiyet hakları gözetilerek iletişim altyapısının güçlendirilmesi, teknoloji transferi ve araştırma-geliştirmenin teşvik edilmesini sağlayarak dışa açık bir ekonominin temeli devlet tarafında atılmalıdır (Demir, 2002: 1). Bununla birlikte, rekabetteki sınırlamaları kaldırarak, piyasanın etkinliğini sağlamak ve sorunsuz bir şekilde çalışması kolaylaştırmak için devletin aktif bir rol alması gerektiği savunulmaktadır.

Tek bir modele veya değişkene bağlı olarak ekonomik büyümenin açıklanması büyüme teorilerinde de anlaşılacağı üzere mümkün görülmemektedir. İçsel büyüme teorileri için de aynı durum söz konusudur. Bu büyüme teorilerine göre, ekonomik büyümeyi belirleyen faktörler ekonominin iç dinamiklerinde yer almaktadır. İçsel büyüme teorileri aşağıda sıralanmıştır:

- Temel AK Modeli: Rebelo Teorisi,
- Bilgi Birikimi ve Romer Yaklaşımı,

3.4.7.1. Temel AK Modeli: Rebelo Yaklaşımı

Temel Ak model veya Rebelo yaklaşımı içsel büyüme teorileri içindeki en basit modeldir. Rebelo'ya göre, ülkelerin uyguladığı ekonomi politikalarının çeşitlilik göstermesi, doğrudan ekonomik büyüme hızını etkilediğinden bu ülkelerin büyüme hızlarının da birbirinden farklı olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, dışsal faktörlerle beraber içsel dinamiklerde ekonomik büyümeyi etkilenmektedir (Rebel, 1993: 912).

İçsel büyüme modelleri içindeki en tutarlı yaklaşımın, kendi geliştirdiği model olduğunu ileri süren Rebelo, uzun dönemde ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikaları büyümeyi kalıcı kılacağını öne sürerken büyüme oranlarındaki farklılıkları ise ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bağlamıştır. Bununla birlikte dışsallıklar ve ölçeğe göre artan getiri büyüme için zorunluluk göstermediğini de savunmuştur. Bu yaklaşıma göre, teknolojik gelişmelerin olduğu ekonomilerde sabit getiri geçerlidir ve ekonominin temelini de sermaye birikimi sağlamaktadır. Bu durum ise büyümeyi uzun dönemde sürdürülebilir hale getirmektedir (Rebelo, 1991: 519-520). Ayrıca, mülkiyet haklarının yetersiz ve gelir vergisi oranlarının yüksek olması büyümeyi olumsuz etkileyecektir.

3.4.7.2. Bilgi Birikimi Modeli ve Romer Yaklaşımı

Romer'in bilgi birikimi modelinde, adından da anlaşılacağı üzere ön planda bilgi birikiminin tutulduğu ve bu bilginin de üretim ve yatırım faaliyetleri sonucunda sağlandığı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, üretim ve yatırım esnasında elde edilen bilginin sonraki üretimde bedelsiz olarak kullanılabilmesi, üretim maliyetlerini düşüreceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, elde edilen bilgi belli bir süre sonra diğer üreticiler tarafından da kullanılacaktır (Romer, 1986: 1002-1037). Bu durum diğer üreticilerin üretimine de pozitif bir katkı oluşturarak ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

3.4.7.3. Kamusal Alt Yapılar Modeli ve Barro Yaklaşımı

Ekonomik büyüme modelleri ile içsel büyüme modelleri arasındaki ilişkiyi anlatan önemli eserlerden biri, Barro'nun "Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması" isimli çalışmasıdır. Barro'ya göre, kamu harcamaları hem ekonomik faaliyetleri düzeltmekte hem de büyüme üzerinde olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, özel sektörün ve kamu kesiminin birbirinden etkilenmesi, üretimde verimliliği beraberinde getirerek ekonomik büyümeyi destekleyecektir (Topuz, 2017: 105). Altyapı, eğitim ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi de büyümeyi uzun dönemde pozitif yönde etkileyecektir.

Bu büyüme modeli, bilgi hizmetleri ve haberleşme sistemleri gibi altyapı yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Bu çerçevede, devlet tarafından yapılacak altyapı yatırımları, dışsallık oluşturarak özel sektörün üretim hacmini yükseltecektir. (Parasız, 1998: 15). Ayrıca, bu yatırımlar bir taraftan sermaye birikimini sağlarken diğer taraftan ise üretimde verimliliği arttırarak ekonomik büyümeye destek olacaktır.

3.4.7.4. Beşerî Sermaye Modeli ve Lucas Yaklaşımı

Beşerî sermaye birikiminin yani nitelikli işgücünün ekonomik büyümede önemli bir rolü bulunmaktadır. Bireylerin çalışma hayatı ve eğitimleri sırasında kazandıkları bilgi ve becerilerin tümü beşerî sermayeye karşılık gelmektedir. Bu çerçevede, beşerî sermaye birikiminin fazla olduğu gelişmiş ülkelerde verimlilikte yüksek olmaktadır. Bu da az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere bir göç hareketine neden olmaktadır. Bununla birlikte, göç veren ülkeler açısından ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenirken, gelişmiş ülkelerin büyümesi ise desteklemektedir (Lucas, 1988: 7). Bu kapsamda, beşerî sermaye birikimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmakla beraber beşerî sermaye, büyümeyi sürdürülebilir kılmaktadır.

Bu yaklaşım göre, beşerî sermaye birikiminin artması kendi verimliliğini arttırmanın yanında diğer üretim faktörlerinin verimliliğine de olumlu katkılar sağlayacaktır. Devlet teknoloji ve eğitim alanında yaptığı yatırımlar ile beşerî sermaye birikiminin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeye üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır (Aksu, 2014: 380). Ayrıca, bu yatırımlar dışsallık etkisi meydana getirerek sürdürülebilir bir büyümeyi de sağlamaktadır.

3.4.7.5. Ar-Ge (Araştırma-Geliştirme) Yaklaşımı

Diğer içsel büyüme modelleri gibi Ar-Ge yaklaşımı da teknolojik ilerlemeleri içsel bir faktör değerlendirerek ekonomik büyüme üzerinde oluşturduğu etkileri incelemektedir. Büyüme ile Ar-Ge çalışmaları arasındaki ilişkinin analizi ilk olarak 1990 yılında Romer tarafından yapılmıştır (Özer ve Çiftçi, 2009: 220). Yeni teknolojilere ve beşerî sermaye birikimine öncelik veren Ar-Ge yaklaşımı, Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992) tarafından geliştirilmiştir (Yeldan, 2012: 24).

Romer'e göre, firmaların kâr seviyelerini yükseltmek amacıyla yapacakları yatırımlar teknolojik ilerlemeleri beraberinde getirerek ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Bahsedilen teknoloji ise tamamen özel sektöre veya kamuya ait olmamalıdır. Bu modele göre, ekonomik büyümenin belirleyicisi beşerî sermaye birikimidir. Ayrıca, küresel piyasalarla bütünleşmekte büyümeye katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte sadece büyük bir nüfusa sahip olmak

Sürdürülebilir büyüme için yeterli olmayacaktır (Romer, 1990: 71). Romer'e göre, Ar-Ge faaliyetleri ve ekonomik kalkınmaya yönelik çalışmalar bilgi birikimini sağlamaktadır. Elde edilen yeni bilgiler, ekonomideki birimler tarafından maliyet üstlenilmeden üretim sürecinde kullanılarak pozitif dışsallık oluşturacaktır. Bu kapsamda, ekonomik büyüme içsel dinamikleriyle gerçekleşecektir (Romer, 1986: 1002-1037).

3.5. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat literatüründe uzun süredir tartışılan ve üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamayan konulardan biridir. Bunun temel nedeni, savunma harcamalarının bir yandan ulusal güvenliğin sağlanması bakımından zorunlu kamu harcamaları arasında yer alması, diğer yandan ise sınırlı kaynakların alternatif kullanım alanları üzerinde baskı oluşturabilmesidir. Bu nedenle savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi; harcamanın büyüklüğü kadar bileşimi, finansman şekli, ekonominin yapısı, ülkenin güvenlik algısı, dışa açıklık derecesi ve kurumsal kapasitesi gibi çok sayıda unsur tarafından belirlenmektedir. Nitekim literatürde aynı konuya ilişkin çalışmaların farklı

dönemler, farklı ülke grupları ve farklı ekonometrik yöntemler kullanmaları sebebiyle birbirinden ayrışan sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Bu durum, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında her ülke ve her dönem için geçerli, tek yönlü ve kesin bir ilişki kurmanın güç olduğunu göstermektedir (Dunne ve ark., 2005; Alptekin ve Levine, 2012).

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki olumlu ilişkiyi sistematik biçimde öne çıkararak ilk önemli çalışmalardan biri Benoit'a aittir. Benoit (1978), gelişmekte olan ülkeleri kapsayan analizinde savunma harcamaları yüksek olan ülkelerde büyüme performansının da görece yüksek olduğunu ileri sürmüş ve bu çerçevede daha sonra literatürde "Benoit Hipotezi" olarak anılmıştır. Bu yaklaşım, özellikle Keynesyen düşünce doğrultusunda geliştirilmiş; savunma harcamalarının toplam talebi artırabileceği, istihdamı destekleyebileceği, kapasite kullanımını yükseltebileceği ve savunma sanayiine dayalı araştırma-geliştirme faaliyetleri üzerinden teknoloji yayılımı yaratabileceği savunulmuştur. Buna karşılık neoklasik yaklaşım, savunma harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı ve özel sektör yatırımları gibi daha üretken alanlardan kaynak çekerek dışlama etkisi yaratabileceğini, dolayısıyla büyüme üzerinde sınırlayıcı sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla teorik düzeyde savunma harcamalarının büyümeyi destekleyebileceği kadar, büyümeyi yavaşlatabileceği de kabul edilmektedir (Benoit, 1978; Dunne ve ark., 2005).

Ampirik literatür de bu teorik ikiliği büyük ölçüde doğrulamaktadır. Alptekin ve Levine (2012), 32 ampirik çalışmayı ve 169 tahmini kapsayan meta-analizlerinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tek tip olmadığını, sonuçların örneklem yapısına, incelenen döneme ve kullanılan fonksiyonel biçime göre değiştiğini göstermiştir. Söz konusu çalışma, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin bazı örneklerde pozitif, bazı örneklerde zayıf ya da anlamsız, bazı durumlarda ise doğrusal olmayan bir yapıda ortaya çıkabildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi her koşulda desteklediği ya da her koşulda olumsuz etkilediği yönündeki genellemelerin ihtiyatla ele alınması gerekmektedir (Alptekin ve Levine, 2012).

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde de benzer biçimde ortak bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir. Yılcı ve Özcan (2010), 1950-2006 dönemi için yaptıkları analizde savunma harcamaları ile GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını, buna karşılık ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmiştir. Buna karşılık Naimoğlu ve Özbek (2022), Fourier yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında Türkiye'de savunma harcamalarının hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi artırdığını ileri sürmüştür. Türkiye literatüründeki bu

farklılaşma, yöntem seçimi, dönem aralığı ve yapısal kırılmaların dikkate alınıp alınmamasının sonuçlar üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye örneğinde dahi savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında değişmez, tek yönlü ve her dönemde geçerli bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkün görünmemektedir (Yılcı ve Özcan, 2010; Naimoğlu ve Özbek, 2022).

Bu çerçevede savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin peşinen kabul edilmesi yerine, her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve makroekonomik koşulları içinde ayrıca sınanması daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Özellikle Türkiye gibi jeopolitik risklerin, güvenlik önceliklerinin ve ekonomik kırılganlıkların dönemsel olarak değişebildiği bir ülkede, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin de zaman içerisinde farklılaşması beklenebilir. Literatürde bazı çalışmalar kısa dönemli veya pozitif etkiler tespit ederken, bazı çalışmalar uzun dönemli bir ilişkiye ulaşamamakta ya da ilişkinin yönünün değişebildiğini göstermektedir. Bu nedenle mevcut çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Türkiye örneğinde yeniden test edilmesi, özellikle uzun dönemli ilişkinin varlığı konusunda daha ihtiyatlı ve ampirik temelli bir değerlendirme yapılması açısından önem taşımaktadır (Dunne ve ark., 2005; Yılcı ve Özcan, 2010; Alptekin ve Levine, 2012).

4. YÖNTEM

Bu tez çalışmasında, Türkiye’de 2006–2026 dönemi için savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlenmiş, ARDL sınır testi aracılığıyla uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunup bulunmadığı sınanmış ve model katsayıları üzerinden kısa dönemli/dönemsel etkiler değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırma Modeli

Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemlerle incelenmesidir. Bu doğrultuda ekonomik büyüklüğü temsil eden gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni bağımlı değişken olarak belirlenmiş, savunma harcamaları ise bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Böylece savunma harcamalarındaki değişimlerin ekonomik büyüme ile ilişkisi zaman serisi analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu modelde GSYH, ekonomik büyümeyi; SAV ise savunma harcamalarını temsil etmektedir. Araştırma kapsamında öncelikle değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiş, ardından ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunup bulunmadığı test edilmiştir. Güncellenen analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını desteklemediğinden, model savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki kalıcı uzun dönem etkisini ortaya koymaktan ziyade, söz konusu ilişkinin ampirik olarak sınanmasına yönelik olarak değerlendirilmiştir.

4.2. Veri Kaynakları ve Dönemi

Çalışmanın uygulama kısmında 2006:Q1–2026Q1 dönemi esas alınmıştır. Analizde kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden elde edilmiştir. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni, savunma harcamalarını temsil etmek üzere ise savunma harcamaları değişkeni kullanılmıştır. Modelde gayri safi yurtiçi hasıla “gsyih”, savunma harcamaları ise “sav” olarak gösterilmiştir.

Savunma harcamaları değişkeni; Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün mal ve hizmet alım giderlerinden oluşturulmuştur. Gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni ise ekonomik büyümenin göstergesi olarak modele dâhil edilmiştir. Analizde her iki değişkenin de bir önceki döneme göre değişim oranları

dikkate alınarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bu doğrultuda çalışmada kullanılan veri seti, savunma harcamaları ve gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleriyle sınırlandırılmıştır. Önceki analiz planında yer alan yatırımların GSYH'ye oranı, ihracat büyüklüğü ve enflasyon oranı gibi kontrol değişkenleri, güncellenen model kapsamında kullanılmamıştır. Bu nedenle nihai ekonometrik model, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesine odaklanmaktadır.

4.3. Ekonometrik Yöntem ve Modelleme

Araştırmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri ve kısa dönem dinamikleri analiz etmek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli tercih edilmiştir. ARDL yöntemi, aşağıdaki özellikleri nedeniyle uygun bulunmuştur:

Bağımsız ve bağımlı değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine (I(0) veya I(1)) sahip olmasına olanak tanır.

Hem kısa dönem dinamiklerini hem de uzun dönem ilişkilerini aynı model üzerinden inceleyebilir.

Küçük örneklem boyutlarında güvenilir tahminler sağlar (Pesaran, Shin, & Smith, 2001).

4.4. Durağanlık Testleri

Zaman serisi analizlerinde sahte regresyon sorununu önlemek amacıyla öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Bu kapsamda Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Birim kök testi sonuçlarına göre, analizin bağımlı değişkeni olan “gsyih” değişkeninin birinci farkta durağan olduğu, bağımsız değişken olan “sav” değişkeninin ise düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, değişkenlerden birinin I(1), diğerinin ise I(0) olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olması, ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasına imkân sağlamaktadır. Bu nedenle durağanlık testlerinden sonra analize ARDL yöntemiyle devam edilmiştir.

4.5. Eşbütünleşme Analizi

Uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntemde, hesaplanan F-istatistiği kritik alt ve üst sınır değerleriyle karşılaştırılarak değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunup

bulunmadığı değerlendirilmektedir. Analiz sonucunda elde edilen F-istatistiğinin kritik sınır değerlerinin altında kalması, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin desteklenmediğini göstermektedir. Bu nedenle çalışmada uzun dönem katsayıları yorumlanmamış; değerlendirme ARDL model katsayıları ve sınır testi bulguları çerçevesinde yapılmıştır.

4.6. Kısa Dönem Dinamikler: ECM

ARDL yaklaşımında değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesi durumunda, kısa dönemli sapmaların uzun dönem dengesine ne ölçüde döndüğünü incelemek amacıyla Hata Düzeltme Modeli kullanılabilir. ECM katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, sistemin uzun dönem dengesine doğru düzeldiğini göstermektedir.

Ancak bu çalışmada ARDL sınır testi sonuçları, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini desteklememiştir. Bu nedenle Hata Düzeltme Modeli sonuçlarının uzun dönem dengeye dönüş mekanizması olarak yorumlanması uygun değildir. Dolayısıyla çalışmada ECM, yalnızca yöntemsel olarak açıklanmış; nihai bulguların değerlendirilmesinde uzun dönem dengeye dönüş kanıtı olarak kullanılmamıştır.

4.7. Modelin Tanısal Testleri

ARDL modelinin güvenilir biçimde yorumlanabilmesi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve modelde otokorelasyon sorununun bulunmaması önem taşımaktadır. Bu kapsamda model seçiminde Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri dikkate alınmıştır. Bulgular bölümünde yer alan sonuçlara göre, bilgi kriterleri ve otokorelasyon durumu birlikte değerlendirilmiş ve ARDL(4,2) modeli uygun model olarak belirlenmiştir.

Modelin geçerliliğini desteklemek amacıyla otokorelasyon, değişen varyans, hata terimlerinin normal dağılımı ve fonksiyonel form uygunluğu gibi tanısal testlerden yararlanılması mümkündür. Ancak mevcut bulgular bölümünde Breusch-Godfrey, Breusch-Pagan, Jarque-Bera ve Ramsey RESET testlerine ilişkin ayrı bir tablo veya sonuç sunulmadığı için bu testlerin uygulandığı ve modelin bu testlerle doğrulandığı yönünde kesin bir ifade kullanılmamıştır. Bu testler çalışmaya eklenecekse, bulgular bölümünde ayrıca raporlanmalıdır.

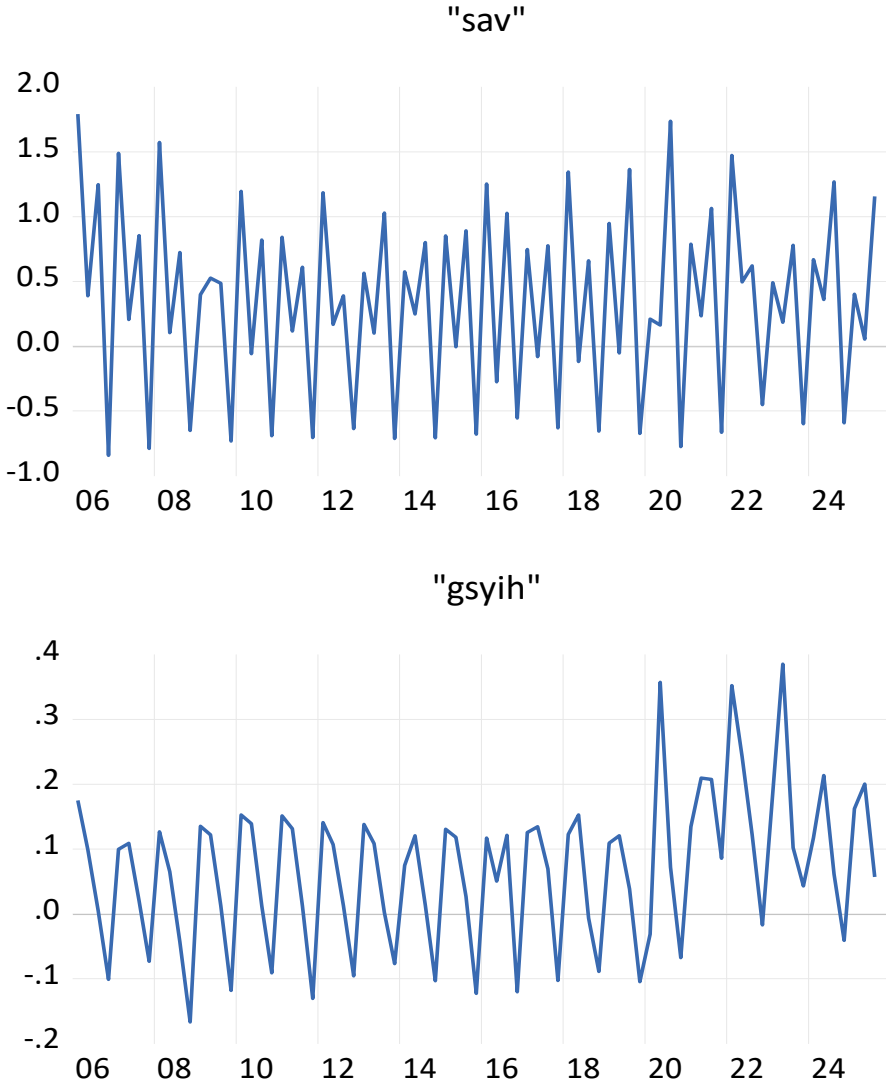
4.8. Yazılım ve Analiz Araçları

Tüm ekonometrik analizler EViews 12 ve Stata 17 programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veriler logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş, modelin uygunluğu ve tahmin güvenilirliği tanısal testlerle doğrulanmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Veri

Çalışmanın uygulama kısmında, 2006:Q1-2026Q1 dönemi baz alınarak savunma harcamaları “sav” ile gayri safi yurtiçi hasıla “gsyih” arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenlere ait veriler Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Savunma harcamaları “sav” değişkeninin ve gayri safi yurtiçi hasılaya milli hâsıla “gsyih” değişkeninin bir önceki cari döneme göre artış oranı dikkate alınmıştır. Savunma harcamaları değişkeni, Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü’nün mal ve hizmet alım giderlerinden oluşmaktadır. Savunma harcamaları ve gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenlerine ait verilerin grafiği aşağıdaki Şekil 1’de sunulmuştur.



Şekil 5.1. “sav” ve “gsyih” Değişkenlerinin Grafiği

5.2. Birim Kök Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirleyebilmek için ilk olarak serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Peron (PP) testi ile sınanmıştır. Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 5.1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		PP		
	Sabitli&Trendli	Sabitli	Sabitli&Trendli	Sabitli	
sav	-4.426949*	-4.425812*	-24.30465*	-24.67036*	
Δsav	-8.334835*	-8.309932*	-74.16715*	-71.56164*	
gsyih	-2.338523*	-1.607191	-9.274870	-8.240605	
Δgsyih	-22.12614*	-22.29220*	-19.42636*	-19.59648*	
Kritik Değerler	%1	-4.085092	-3.520307	-4.090602	-3.524233
	%5	-3.470851	-2.900670	-3.473447	-2.902358
	%10	-3.162458	-2.587691	-3.163967	-2.588587

Not: “*” işareti %1 düzeyinde değişkenin durağan olduğunu ifade etmektedir. “Δ” işareti ise, fark alma operatörünü, yani birinci fark değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 1’den de görülebileceği üzere, “sav” değişkeninin sabitli&trendli modelde ve sabitli modelde hem ADF hem de PP birim kök testi sonuçlarına düzeyde durağan olduğu görülmektedir. “gsyih” değişkeni ise sabitli&trendli modelde ve sabitli modelde hem ADF hem de PP birim kök testi sonuçlarına göre birinci farkı alındığında durağan olduğu görülmektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre, analizin bağımlı değişkeni olan “gsyih” değişkeninin I(1) olduğu, bağımsız değişken olan “sav” değişkeninin ise I(0) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, analize ARDL Sınır testi yaklaşımı ile devam edilebileceğini göstermektedir.

5.3. ARDL Sınır Testi

ARDL testinin uygulanmasında en önemli aşama uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Bu amaçla aylık veri kullanılması nedeniyle üç gecikmeye kadar modeller tahmin edilmiş ve hesaplanan bilgi kriterleri ve otokorelasyonun varlığı incelenmiştir. Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre AIC, SC ve HQ kriterlerine göre gecikme uzunluğunun minimum olduğu ve otokorelasyonun bulunmadığı ARDL (4,2) modelinin en uygun model olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.2. ARDL (4,2) Modeli

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
“gsyih(-1)”	0.139484	0.106486	1.309889	0.1947
“gsyih (-2)”	0.006651	0.109815	0.060566	0.9519
“gsyih (-3)”	0.124127	0.086025	1.442922	0.1537
“gsyih (-4)”	0.514205	0.092078	5.584483	0
“sav”	0.050686	0.024209	2.09371	0.0401
“sav(-1)”	-0.04249	0.02963	-1.43391	0.1562
“sav(-2)”	-0.05799	0.025433	-2.28001	0.0258
“c”	0.031698	0.01954	1.622169	0.1095

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi incelenmektedir. Uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisinin belirlenebilmesi amacıyla, sınır testi ile F istatistiği hesaplanmaktadır. Bulunan F istatistiği Peseran’ın kritik değerleriyle karşılaştırılarak uzun dönem ilişkinin varlığı hakkında karar verilmektedir.

Tablo 5.3. Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken:	“gsyih”	
Bağımsız Değişken:	“sav”	
F istatistiği:	1.277543	
Kritik Değerler (k=1)		
	Alt Değer	Üst Değer
%5	3.62	4.16

F-istatistiğinin alt değerinin altında olması, “sav” değişkeninin ile “gsyih” değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2006:Q1–2026Q1 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni, savunma harcamalarını temsilen ise Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün mal ve hizmet alım giderlerinden oluşturulan savunma harcamaları değişkeni kullanılmıştır. Analiz kapsamında öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeyleri ADF ve PP birim kök testleriyle incelenmiş, ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ARDL sınır testi ile sınanmıştır.

Birim kök testi sonuçları, savunma harcamaları değişkeninin düzeyde durağan olduğunu, gayri safi yurtiçi hasıla değişkeninin ise birinci farkı alındığında durağan hale geldiğini göstermiştir. Bu bulgu, değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olduğunu ortaya koymakta ve ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde ARDL yöntemi uygun bir ekonometrik yaklaşım olarak tercih edilmiştir.

Çalışmanın temel bulgusu, ARDL sınır testi sonucunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilememesidir. Hesaplanan F-istatistiğinin kritik alt sınır değerinin altında kalması, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuç, 2006:Q1–2026:Q1 dönemi için Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile uzun dönemde birlikte hareket ettiğine ilişkin istatistiksel bir kanıt elde edilemediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde kalıcı ve istatistiksel olarak doğrulanmış bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılamamıştır.

Bu sonuç, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin mutlak, doğrusal ve her dönem geçerli bir ilişki olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Literatürde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini savunan çalışmalar olduğu gibi, bu ilişkinin zayıf, anlamsız ya da dönemsel olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Benoit Hipotezi çerçevesinde savunma harcamalarının özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyümeyi destekleyebileceği ileri sürülmüş; buna karşılık neoklasik yaklaşım savunma harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı ve özel sektör yatırımları gibi üretken alanlardan kaynak çekerek büyüme üzerinde sınırlayıcı etkiler yaratabileceğini savunmuştur. Bu yönüyle mevcut çalışmanın bulguları, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin tek bir teorik yaklaşımla açıklanamayacağını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkenin ekonomik yapısına, kullanılan veri dönemine, model tercihine ve savunma harcamalarının bileşimine duyarlı olduğunu vurgulayan çalışmalarla uyumludur. Özellikle Dunne ve Tian (2013, 2015) ile Alptekin ve Levine (2012) tarafından yapılan değerlendirmelerde, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin çalışmalar arasında önemli ölçüde farklılaştığı ve bu farklılığın yöntem, dönem, ülke grubu ve model yapısından kaynaklanabildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, Türkiye özelinde incelenen dönemde savunma harcamalarının uzun dönemli büyüme üzerinde kalıcı bir etki oluşturmadığını ortaya koyarak literatürdeki karma sonuçlara katkı sağlamaktadır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar da savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin dönem ve yöntem değişikçe farklı sonuçlar verebildiğini göstermektedir. Bazı çalışmalarda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif ilişki tespit edilirken, bazı çalışmalarda uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı ya da ilişkinin yönünün belirsiz olduğu görülmektedir. Örneğin Yılcı ve Özcan (2010), yapısal kırılmaları dikkate aldıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile GSMH arasında uzun dönemli ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Buna karşılık Naimoğlu ve Özbek (2022), Fourier yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu belirtmiştir. Bu farklılık, Türkiye ekonomisinde savunma harcamaları-büyüme ilişkisinin kullanılan dönem, yöntem ve değişken yapısına göre değişebildiğini göstermektedir.

Bu çalışmada uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunmaması, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve kalıcı bir etki oluşturduğu yönünde istatistiksel bir kanıt elde edilemediğini göstermektedir. Bu nedenle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, çalışmanın bulguları kapsamında uzun dönemli bir denge ilişkisi olarak yorumlanmamıştır. Elde edilen sonuçlar, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyebilmesi için yalnızca harcama miktarının artmasının yeterli olmayabileceğini; harcamaların üretken alanlara yönlendirilmesi, yerli savunma sanayisinin güçlendirilmesi, Ar-Ge kapasitesinin artırılması ve ithalata bağımlı olmayan bir üretim yapısı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Politika açısından değerlendirildiğinde, savunma harcamaları Türkiye gibi jeopolitik riskleri yüksek, güvenlik ihtiyaçları süreklilik gösteren ülkeler için kaçınılmaz bir kamu harcaması niteliği taşımaktadır. Ancak bu harcamaların ekonomik büyümeye uzun dönemde katkı sağlayabilmesi, harcamanın miktarından çok niteliğiyle ilişkilidir. Savunma

harcamalarının yerli üretim, teknoloji geliştirme, nitelikli istihdam ve ihracat kapasitesiyle bütünleşmesi durumunda ekonomik etkilerin daha güçlü olması beklenebilir. Buna karşılık ithalata dayalı, yüksek maliyetli ve üretken kapasiteye sınırlı katkı sağlayan savunma harcamalarının uzun dönemde büyüme üzerinde beklenen etkiyi oluşturması güçleşmektedir.

Bu nedenle savunma harcamaları planlanırken yalnızca güvenlik gereksinimleri değil, aynı zamanda mali sürdürülebilirlik, kaynak tahsisinde etkinlik ve ekonomik geri dönüş potansiyeli de dikkate alınmalıdır. Kamu kaynaklarının sınırlı olduğu bir ekonomide savunma harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı ve özel sektör yatırımları gibi büyümeyi doğrudan etkileyebilecek alanlarla birlikte değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Çalışmanın bulguları, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi uzun dönemde otomatik olarak artırdığı yönündeki varsayımın ihtiyatla ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, analiz yalnızca savunma harcamaları ve gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleri üzerinden yürütülmüştür. Bu nedenle yatırım, ihracat, enflasyon, dış ticaret dengesi, kamu borcu, teknolojik gelişme ve savunma sanayi ihracatı gibi ekonomik büyümeyi etkileyebilecek diğer değişkenler modele dâhil edilmemiştir. İkinci olarak, çalışmada savunma harcamalarının alt bileşenleri ayrıştırılmamış; personel giderleri, teçhizat alımları, Ar-Ge harcamaları ve yerli üretime dayalı savunma yatırımları ayrı ayrı değerlendirilmemiştir. Oysa savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, harcamanın hangi kalemlere yönlendirildiğine göre farklılaşabilmektedir.

Gelecek çalışmalarda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi daha geniş bir değişken setiyle incelenebilir. Özellikle savunma sanayi ihracatı, Ar-Ge harcamaları, teknolojik gelişme, kamu yatırımları, dış ticaret açığı ve jeopolitik risk göstergelerinin modele eklenmesi daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier yaklaşımı, zamanla değişen parametrelili modeller, nedensellik testleri ve çok değişkenli ARDL modelleri kullanılarak ilişkinin farklı boyutları analiz edilebilir. Böylece savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yalnızca toplam harcama düzeyiyle değil, harcamanın bileşimi ve ekonomik yapıyla birlikte değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de 2006:Q1–2026Q1 döneminde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Kısa dönemde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde dönemsel etkiler oluşturduğu görülmekle birlikte, bu etkiler uzun dönemli ve kalıcı bir büyüme ilişkisine dönüşmemektedir. Bu nedenle savunma harcamalarının ekonomik büyümeye katkısı,

yalnızca harcama düzeyindeki artışla değil, harcamaların üretkenliği, yerli sanayi ile bağlantısı, teknoloji geliştirme kapasitesi ve kamu kaynaklarının etkin kullanımıyla birlikte değerlendirilmelidir. Mevcut bulgular, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde otomatik ve sürekli bir olumlu etki yarattığı yönündeki genellemelerin Türkiye özelinde dikkatli biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (1992). Anadolu'nun jeopolitik önemi ve Türkiye'ye yönelik tehditler. *Stratejik Etüdler Bülteni*, 91. Genelkurmay Yayınları.
- Acar, E., & Gökçen, C. (2019). Türkiye'de savunma sanayi yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 34(393), 45–60.
- Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323–351.
- Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadi büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 106(208), 351–392.
- Akyüz, M., & Ertel, N. (1990). *Ansiklopedik ekonomi sözlüğü*. Dünya Yayınları.
- Albalade, D., Bel, G., & Elias, F. (2012). Institutional determinants of military spending. *Journal of Comparative Economics*, 40(2), 279–290.
- Alniak, O. (2006). *Savunma endüstrilerinde teknolojik gelişme stratejileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alp, İ. A. (2013). Terörün ekonomik etkileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(1), 1-19.
- Alptekin, A., & Levine, P. (2012). Military expenditure and economic growth: A meta-analysis. *European Journal of Political Economy*, 28(4), 636–650.
- Altun, M. (2017). *Teknoloji ve savunma sanayi*. Beta Yayınları.
- Anadolu Ajansı. (2026). *Savunma ve havacılık ihracatta 10 milyar dolar eşliğini aştı*.
- Arısüt, H. (2004). Kitle imha silahları. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 380.
- Artan, S. (2000). *İçsel büyüme teorileri ve Türkiye örneği: Yatırım harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi (1963-1999)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ateşoğlu, H. S., & Mueller, M. J. (1990). Defence spending and economic growth. *Defence and Peace Economics*, 2(1), 19–27.
- Bachtıar, M., Ahmad, I., Sahabuddin, Z., & Trismadi, T. (2025). A comprehensive meta-analysis of determinants influencing military expenditure: New methodological insights and implications for defence budget allocation. *Statistics, Politics and Policy*, 16(1), 87–103.
- Barro, R. J. (1995). Inflation and economic growth. NBER Working Paper Series, No. 5326.
- Başar, S., & Künü, S. (2012). Savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 1–30.
- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, S., & Polat, Ö. (2009). Türkiye'de kamu harcamaları ve büyüme ilişkisi: Sınır testi yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301–314.
- Batmaz, T., & Yürük, B. (2021). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin simetrik ve asimetrik nedensellik analizi: Türkiye örneği (1985-2019). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1764–1781.
- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271–280.
- Berber, M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Derya Kitabevi.
- Berber, M. (2015). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Derya Kitabevi.
- Biber, A. E. (2010). İktisadi büyümede kurumsal faktörler ve kurumsal değişim. *Akademik Bakış Dergisi*, 19(1), 1–24.
- Biswas, B., & Ram, R. (1986). Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2), 361–372.

- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2017). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesine etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86–104.
- Chen, P.-F., Lee, C.-C., & Chiu, Y.-B. (2014). The nexus between defense expenditure and economic growth: New global evidence. *Economic Modelling*, 36, 474–483.
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2002). *Military expenditure: Threats, aid, and arms races*. World Bank Policy Research Working Paper No. 2927. World Bank.
- Çalçalı, Ö. (2013). Kamu maliyesi perspektifinden Adam Smith. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(11), 89–107.
- Çayın, M., & Yapraklı, S. (2018). Defence expenditures, economic growth and current account deficit: Analysis of causality on Turkey. In G. Karhan, M. Çayın, & Y. Aşçı (Eds.), *Empirical Studies on Growth*. Gazi Kitabevi.
- Çevik, E. İ., & Bektaş, G. (2019). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229–236.
- Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu* (107. Baskı). Küre Yayınları.
- Değer, S., & Smith, R. (1983). Military expenditure and growth in less developed countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335–353.
- Demir, O. (2002). Durgun durum büyümeden içsel büyümeye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 1–16.
- Demir, Ö. (1995a). *İktisat sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Demir, Ö. (1995b). Joseph A. Schumpeter: Hayatı, eserleri ve katkıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 161–163.
- Dunne, J. P., & Smith, R. (2020). Defense spending and economic performance in OECD countries. *Journal of International Economics and Economic Policy*, 17(4), 511–528.
- Dunne, J. P., & Tian, N. (2013). Military expenditure and economic growth: A survey. *The Economics of Peace and Security Journal*, 8(1), 5–11.
- Dunne, J. P., & Tian, N. (2015). Military expenditure, economic growth and heterogeneity. *Defence and Peace Economics*, 26(1), 15–31.
- Dunne, J. P., Nikolaidou, E., & Vougas, D. (2001). Defence spending and economic growth: A causal analysis for Greece and Turkey. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 5–26.
- Dunne, J. P., Smith, R. P., & Willenbockel, D. (2005). Models of military expenditure and growth: A critical review. *Defence and Peace Economics*, 16(6), 449–461.
- Durgun, Ö., & Timur, C. (2017). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 126–137.
- Dünya Bankası. (2024). *World development indicators*. Dünya Bankası.
- Edizdoğan, N. (2020). *Kamu maliyesi* (11. Baskı). Ekin Yayınevi.
- Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin temelleri*. Remzi Kitabevi.
- Eker, M. (2007). *Kamu harcamalarının ekonomik etkileri: Türkiye üzerine bir uygulama (1980-2004)*. (Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Erbaykal, E. (2007). *Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Erdem, M., & Sezgin, S. (2018). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dünya ve Türkiye'nin genel bir görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 315–333.
- Erdem, N. (2019). *Ekonomik büyüme ve modernleşme*. Siyasal Kitabevi.
- Ergüvenç, S. (1998). Yeni savunma sanayi politikası ve stratejisi. *Ulusal Strateji Dergisi*, 27(3), 221-244.
- Faini, R., & de Melo, J. (1990). *Adjustment, investment, and the real exchange rate in developing countries*. World Bank Policy Research Working Paper Series, No. 473.

- Faini, R., & de Melo, J. (1990). *Defense spending, economic growth and the debt problem*.
- Frederiksen, P. C., & Looney, R. E. (1983). Defense expenditures and economic growth in developing countries. *Armed Forces & Society*, 9(4), 633–645.
- Giray, F. (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181–199.
- Gökbunar, R., & Yanıkkaya, H. (2004). Savunma harcamalarını belirleyen faktörler ve ekonomik büyümeye etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(1), 159–179.
- Gül, E., & Torusdağ, M. (2020). Savunma harcamaları, cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2978–3003.
- Güneş, H. H. (2009). İktisat tarihi açısından nüfus teorileri ve politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126–138.
- Günlük Şenesen, G. (2001). Measuring the extent of defence expenditures: The Turkish case with Turkish data. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 27–45.
- Günlük Şenesen, G. (2002). *Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik etkileri 1980-2001* (1. Baskı). TESEV Yayınları.
- Han, E., & Kaya, A. A. (2004). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Harita Genel Müdürlüğü. (2021). *Genel bilgi*.
- Hartley, K., & Solomon, B. (2023). *Military expenditure: Transparency, defence inflation and purchasing power parity*. International Institute for Strategic Studies.
- Hiç, M. (1960). Ricardo’nun büyüme teorisi ve az gelişmiş memleketler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 25–26.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. Filiz Kitabevi.
- Hiç, Ö. (2013). Klasikler, Marx, Keynes ve sonrası: Laissez-faire liberalizminden günümüz piyasa ekonomisine. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 99–114.
- Işık, İ. (2002). NBC tehdidinin yeni yüzü ve Türkiye. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 371, 98–99.
- İlhan, S. (1999). *Türkiye’nin jeopolitik konumu ve Türk dünyası* (1. Basım). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İncekara, A., & Tatoğlu, Y. F. (2008). *Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan yüksek oranlı büyüme rakamlarının iç piyasa üzerindeki etkileri*. İstanbul Ticaret Odası.
- Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu. (1983). *T.C. Resmî Gazete* (17985, 12 Mart 1983).
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi büyümeye giriş* (S. Ateş & İ. Tuncer, Çev.).
- Karagöl, E., & Palaz, S. (2004). Does defense expenditure deter economic growth in Turkey? A cointegration analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 289–298.
- Karakuş, A. (2006). *Türk savunma sanayinin gelişimi, Türkiye’nin savunma harcamalarının boyutları ve bazı NATO ülkeleri ile karşılaştırmalı ekonometrik analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, E. (2006). *Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kaya, E. A. (2004). *İçsel büyüme kuramları, iktisadi kalkınma ve büyüme*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Remzi Kitabevi.
- Kennedy, P. (2015). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri* (12. Basım, B. Karanakçı, Çev.).
- Kepenek, Y. (2019). *Türkiye ekonomisi* (32. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Kesgingöz, H., & Olcay, T. (2016). Türkiye ve seçilmiş Ortadoğu ülkeleri için Benoit hipotezinin sınanması: Panel veri analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 585–607.
- Kılıç, N. Ö., Açıdoğru, B., & Beşer, M. (2018). G-8 ülkelerinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 136–146.

- Kilic, C. (2016). Savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine uzun vadeli etkisi: 1980–2015 dönemi. *Gazi Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 123–140.
- Kim, K., & Lee, S. (2021). The impact of geopolitical tensions on defense expenditures in East Asia. *Asian Economic Policy Review*, 16(1), 45–60.
- Kollias, C., Paleologou, S. M., Tzeremes, P., & Tzeremes, N. (2017). Defence expenditure and economic growth in Latin American countries: Evidence from linear and nonlinear causality tests. *Latin American Economic Review*, 26, 2.
- Köse, Z., Gölpek, F., & Doğan, F. C. (2020). Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: G8 örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 139–150.
- Küçüköğlü, M. (2023). Türk savunma sanayiindeki gelişmelerin ekonomiye etkileri (2000-2023). *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 15–41.
- Landau, D. (1986). Government and economic growth in the less developed countries: An empirical study for 1960-1980. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 35–75.
- Lucas, R. E., Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (1993). *Savunma ve güvenlik hizmetleri (1924-1993)*. Maliye Bakanlığı.
- Mere, M. (2006). *Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye ekonomisi üzerinde bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Naimoğlu, M., & Özbek, S. (2022). Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi: Fourier yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 174–188. doi: 10.24988/ije.909072
- Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). AR-GE tabanlı içsel büyüme modelleri ve AR-GE harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 219–240.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi büyüme, iktisadi kalkınma, sosyal kalkınma, planlama ve Japon kalkınması*. Filiz Kitabevi.
- Özkök, C. S., & Akbaş, Y. E. (2019). Türkiye’de turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, 45–58.
- Özsağır, A. (2008). Düünden bugüne büyümenin dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14, 335–344.
- Öztürk, N. (2010). Klasik ve neoklasik iktisatta gelir bölüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 1–24.
- Parasız, İ. (1998). *Makro ekonomi: Teori ve politika*. Ezgi Kitabevi.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Ram, R. (1986). Government size and economic growth: A new framework and some evidence from cross-section and time-series data. *The American Economic Review*, 76(1), 191–203.
- Rebelo, S. T. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500–521.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 71–102.

- Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu. (1982). T.C. *Resmî Gazete* (17753, 09 Temmuz 1982). [Erişim: 30.03.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2692.pdf>]
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2021). *Hakkımızda*. [Erişim: 09.11.2021, <https://www.sg.gov.tr/hakkimizda>]
- Saunders, P. (1993). Recent trends in the size and growth of government in OECD countries. N. Gemmill (Ed.), *The Growth of the Public Sector* içinde. Edward Elgar Publishing.
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2025). *2024 yılı faaliyet raporu*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı.
- Sever, E. (2009). *Finans, dış ticaret ve büyüme ilişkisi: Türkiye analizi*. Çizgi Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama*. Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2011). *İktisat biliminin temelleri*. Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, S. (1997). Country survey X: Defense spending in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 8, 381–409.
- SIPRI. (2022). *The SIPRI military expenditure database*. Stockholm International Peace Research Institute. [Erişim: 15.04.2023, <https://www.sipri.org/>]
- SIPRI. (2024). *Military expenditure database*. Stockholm International Peace Research Institute. [Erişim: 30.03.2024, <https://www.sipri.org>]
- SIPRI. (2025). *SIPRI Yearbook 2025: Military expenditure*.
- Smith, R. P. (1980a). Military expenditure and economic growth. *Journal of Conflict Resolution*, 24(3), 487–505.
- Smith, R. P. (1980b). Military expenditure and investment in OECD countries, 1954–1973. *Journal of Comparative Economics*, 4(1), 19–32.
- Smith, R. P., & Tuttle, L. (2022). Military spending and economic growth in emerging economies: The role of inflation and exchange rates. *Defence and Peace Economics*, 33(2), 123–137.
- Şenesen, G. G. (1997). Kamu harcamalarının ölçülmesi üzerine bir deneme: Savunma harcamaları. *XII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, Türkiye.
- Şimşek, M. (1989). *Üçüncü dünya ülkelerinde ve Türkiye’de savunma sanayii*. SAGEB.
- Taban, S. (2016). İktisadi büyüme: Kavram ve modeller (4. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tanyeri, İ. (2000). David Ricardo’nun iktisadi analizi üzerine. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 8–9.
- Taş, S., Örnek, İ., & Aksoğan, G. (2013). Türkiye’de savunma harcamaları, büyüme ve gelir eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 659–682.
- Topal, M. H. (2018). Türkiye’de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bir analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi*, 174, 175–202.
- Topuz, S. G. (2017). *Gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisi*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Torun, M., Eroğlu, E., & Bayrak, R. (2021). Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: NATO ülkeleri üzerinde panel veri analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 489–507.
- Tunalı, H. (t.y.). *İktisadi büyüme*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını. [Erişim: 30.03.2024, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/iktisadi-buyumeu160.pdf>]
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi DDBF Dergisi*, 3(2), 285–302.
- Tüğen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 26(12), 1–10.
- TÜİK. (2024). *Türkiye istatistik verileri*. Türkiye İstatistik Kurumu. [Erişim: 30.03.2024, <https://www.tuik.gov.tr>]

- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (2021). *Hakkımızda*. [Erişim: 30.03.2024, <https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/tarihce>]
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2026). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)*.
- Tüylüoğlu, S. (1995). *İçsel büyüme modelleri: Teorik çerçeve-ampirik bulgular*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Uygur, E. (2002). Terörün ekonomik yapıya etkileri. *Dünyada ve Türkiye’de Terör Konferansı Bildirileri* içinde. TCMB Yayınları.
- Yakovlev, P. (2007). Arms trade, military spending, and economic growth. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317–338.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye ekonomisi için beşerî sermaye ve bilgi sermayesi birikimine dayalı bir içsel büyüme modeli. *Ekonomi-Tek*, 1(2), 21–60.
- Yentürk, N. (2009). *Askeri ve iç güvenlik harcamalarını izleme kılavuzu 2009-2010-2011*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, STK Çalışmaları-Eğitim Kitapları Bütçe İzleme Dizisi, No: 4.
- Yılcı, V., & Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21–33.
- Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2012). *İktisadi büyüme ve makroekonomik belirleyicileri*. Nobel Akademik Yayıncılık.